

MISKOLCZY AMBRUS

Milyen fasizmus volt a legionarizmus?

A Mihály Arkangyal Légiót 1927-ben hozták létre, néhány évvel később pedig a Vasgárdát, mint a Légió paramilitáris és nemcsak legionáriusokat tömörítő fedőszervét, amelyet egyben valamiféle gyűjtőpártként is akartak használni. Aztán a Vasgárda és Légió ugyanazt jelentették. A lényeg: a legionárius mozgalom – még egyszerűbben – a legionarizmus az európai fasizmus román változata. Mégis a kérdés megkerülhetetlen: milyen fasizmus volt a legionarizmus? Igaz, ez a kérdés öncélúnak is tűnhet. Hiszen a fasizmusról szóló beszéd végtelen, végtelenül változatos és végtelenül egyhangú. Ha egy fasizmusról beszélünk, leegyszerűsítünk, ha többről, akkor a végén már „túl sok a fasizmus” – amint ez már szállóigévé is vált. Egy is sok. A szakirodalom nyomasztó, minél jobb, annál nyomasztóbb. Ha egy-egy klasszikus vagy agyonidézett munkát vettem kézbe, hogy némi kitekintésre tegyek szert, egyre erősebb szükségét éreztem annak, hogy lezárjam a munkámat. De a kérdés megválaszolásának igénye – hogy miben rejlett a fasizmus vonzereje, méghozzá elsősorban értelmiségi körökben – nem hagyta. Nem hagyta a történeti terep – olykor nagyon morbid – sokszínűsége sem. A végső válasz természetesen elmaradt.

Amikor 1946-ban Hajnal István az *Új történelemszemlélet* című rádióelőadás-fogalmazványaiban a Marc Bloch-i kérdésre kereste a választ – azaz hogy „mire jó a történelem” –, arra a következtetésre jutott, hogy „a történet legyen újra mese, megrendítő, mert igaz mese”. És „a történelem meséje akkor tökéletes,

ha a mindigvaló embert formaszervezetek törvényszerűségeiben vándoroltatja végig. A névtelen embert, ezer éveken, kultúrákon keresztül egyetlen összefüggő mesében. Hogy miként választja ki az emberi élet saját sorsának formáit, eszközeit, miként boldogul velük, miként esik hatalmukba, lázad fel ellenük, lassú ellenkezésekkel és hirtelen forradalmakkal.”¹ Ez az ember mintha Albert Camus lázadó embere lenne, a szabadságra törő ember. Csakhogy a fasizmus (és a kommunizmus) korában a szabadság a szabadságról való lemondásban állt, be kellett tagolódnia mindenkinek és betagolni mindenkit a mitizált közösségbe. Cioran ezen mosolygott, miközben maga is azt tette, betagolódott, még akkor is, ha kritikájával olyan programot kínált, amelyhez a kritika nem is érhetett fel, hiszen az általa igenelt színeváltozás szakrális esemény. Hajnal István – mint történész – megfigyelőként elemzett, bár olykor megcsapta „a korszellem” árama. Hans Freyer viszont, akinek szociológiai munkásságára a magyar történetíró szívesen hivatkozott, ennek az áramnak munkása volt, bár a náci pártba nem lépett be. Budapesten húzta meg magát, a Német Kulturális Intézetet igazgatta, és kimutatásokat is készített arról, hogy ki zsidó, kinek zsidó a felesége, kinek milyen kapcsolatai vannak a zsidókkal a magyar szellemi életben.² És Budapesten értekezett arról, hogy vége a 19. század polgári társadalmának, immár a produktív nihilizmuson keresztül ment, valamennyi társadalmi osztályból etikai alapon kiváló kisebbség bármiféle kompromisszumot elvetve alakítja a történelmet, és ehhez az erőt a vérből, a fajból, a hitből meríti.³ Ez a fasizmus szalonképes meséje – valósága már szalonképtelen. „A fasizmus – fejtegeti François Furet –, amíg saját bűnei nem tették gyűlöletessé, remény volt.”⁴ Csakhogy a gonosz „hatékony szubsztanciaként és erőként” jelent meg – írta az osztrák Erich Voegelin 1938 karácsonyán,

¹ HAJNAL István: Új történelemszemlélet. MTA Kiadatlan Kéziratok. Ms. 5388/61–62.

² Jerry Z. MULLER: *The Other God That Failed. Hans Freyer and the Deradicalization of German Conservatism*. Princeton, 1987. 313.

³ Hans FREYER: *Das geschichtliche Selbstbewusstsein*. Leipzig, 1937. 20–22.

⁴ François FURET: *Le passé d'une illusion*. Paris, 1995. 17.

immár Amerikából tekintve az öreg kontinensre.⁵ Ezt Furet így erősíti meg: „A XX. századi politikai eszmék dinamikájában ott van a gonosz misztériuma.”⁶ De a komikumé is. Chaplin diktátora olykor jobb, mint az eredeti. Igaz, Chaplin úgy nyilatkozott később, ha tudta volna, hogy mi történt Auschwitzban, nem lett volna képes elkészíteni a filmjét, amiért ennek „hőse” meg akarta öletni. A fasizmus meséje rémtörténet, minél igazabb, annál rémesebb. Rémes a komikum, az abszurd és a groteszk. Mindezt a fasiszta számára elfedi a mítosz, a mitológia. Ez viszont a nem fasiszta számára a komikum, az abszurd és a groteszk része. Nem véletlen, hogy Cioran és Eliade olyan jól szórakoztak, amikor 1946-ban 1928–30-as évekbeli újságok külügyi híradásait olvasták.⁷ Ugyanakkor rettegtek, hogy az ő még „szórakoztatóbb” fasiszta írásaik netán valakinek, akinek befolyása is van, a kezébe kerülnek, és ők olyan társaságban találják magukat, amelyet már nem vállalhattak. De milyen is volt az a társaság? Éspedig milyen a fasizmus román és európai nagy családjá? Miként illeszkedtek egymáshoz?

A Vaszgárda társadalmi összetételéről

A román fasizmus színes jelenség. „A Vaszgárda – írja Emil Nolte – talán a legérdekesebb és legkomplexebb fasiszta mozgalom, olyan, mint egy különböző geológiai rétegekben gazdag táj, amely egyesíti a prefasiszta és a radikális fasiszta elemeket.”⁸ Így lehetett karizmatikus vezére Corneliu Zelea Codreanu, aki nem volt olyan jó tollforgató, mint Mussolini, és olyan szóözönt sem tudott kiereszteni magából, mint Hitler. Viszont tökéletes bandavezér volt, ő volt a Kapitány, aki ezzel a megnevezéssel a betyárromantikát is felidézte. Nem kétséges, ő a legjobb kiállású fasiszta vezér, magas, majdnem 190 cm körül, messze jobb, mint a művelt, ám pojácáskodó Duce és a chicagói gengszter

⁵ Erich VOEGELIN: *Die politischen Religionen*. Stockholm, 1939. 8.

⁶ François FURET: I. m. 17.

⁷ Mircea ELIADE: *Jurnal*. I. k. București, 1993. 74.

⁸ Bogdan MUNTEANU: Ernst Nolte, fascism și legionarism.

benyomását keltő Führer, aki hol bécsi külvárosi negédes kispolgár, hol wotankodó gyilkos hadúr formájában tevékenykedett. Ezzel szemben – egyik amerikai újságíró szerint, akit zsidó mivolta miatt is taszított a legionárius antiszemitizmus úgy vélte – a Kapitány olyan jó kiállítású, hogy „Hollywoodban sikert aratna” – nem román típus.⁹ Közvetve a hazai mozikban is aratott némi sikert, mert ha a western filmekben hozzá hasonló figura jelent meg, a közönség lelkesen skandálta: Kapitány! Kapitány! Ezért a cenzúra gyakran nem engedélyezte az olyan amerikai filmet, amelyben a főszereplő hozzá hasonlított.¹⁰ 1938 novemberének végén a király, II. Károly, miután már olyan vetélytársat látott benne, aki hatalmát veszélyezteti, és mozgalmával a náci Németország ötödik hadoszlopa lehet, megölette. A Kapitány karizmája azonban halála után is érvényesült. Utóda, Horia Sima, a parancsnok már inkább antikarizmatikus pragmatikus terrorista, aki – gyanús kapcsolatai révén – valahogyan mindig megúszta, hogy börtönbe kerüljön, Codreanu-kultuszából élt, amíg meg nem halt – Nyugaton.

Codreanu jellegzetes parasztviseletben járt, de munkásokat talán hatékonyabban szervezett be a mozgalmába, mint a kommunisták. Egyes hívei a falusi idillt ápolták, ő pedig városok építésére is készült, anélkül, hogy ezt dobra verte volna. Amíg a kommunista mozgalom a társadalmi térben horizontálisan mozgósított, elsősorban a munkásokat és a szegény parasztokat, a fasiszták vertikálisan mozgósítottak. Légiónjuk fedőpártja – *Mindent a Hazáért* – igazi gyűjtőpártként működött. Minden számszerű adat ezt erősíti meg. Ezek a mozgalom szocioprofessionális összetételét érzékeltető számszerű adatok azonban esetlegesek, egy-egy nagy esemény résztvevőiről szóló kimutatások. A Légión ugyanis saját levéltári anyagait többször is megsemmisítette, s ami a levéltárakban fennmaradt, az is kaotikus. Az első nagy esemény, amely során a mozgalom szociográfiáját érzékeltető „anyag” állt össze, az 1934-es Duca-per. 78 személyt fogtak perbe, és közülük 73-at lehet valamilyen rubrikába betuszkolni. Van, aki 16 foglalkozási csoportot külö-

⁹ A. L. EASTERMAN: *King Carol, Hitler and Lupescu*. London, 1942. 226., 237.

¹⁰ Virgil GHEORGHIU: *Mémoires*. Paris, 1990. 394.

nített el,¹¹ van, aki ezt kilencre redukálta.¹² A diákokkal nincs hiba, őket jól be lehet azonosítani, és mindenütt külön kategóriaként szerepelnek. De ha a 16-os listát nézem, nem tudom, hogy Gheorghe Cantacuzino generális a tiszt, a volt tiszték vagy a földbirtokosok rovatába került, mert ezekben mind elhelyezhető. És vajon Nichifor Crainicot hová osztották be, az újságírók és a művészek, a papok, a magasan képzettek közé? Mindegyik kategóriába beilleszthető. A kilences listában viszont nem tudni, hogy a papok a „fehér gallérosok” vagy a „közalkalmazottak” közé kerültek-e. De az már egyértelmű, hogy a 78 perbe fogott személy 60%-a 30 év alatti volt, 80%-a pedig 40 év alatti, és ugyancsak 80%-a városi.¹³ Összesen két parasztot fogtak perbe. Ez a „mintafelvétel”-nek tekinthető lista a mozgalom aktív elitjéről ad képet. Legnagyobb csoportja a diákság: 37 fő, majd a publicisták és a művészek következnek 8 fővel, aztán a tanárok, tanítók ugyancsak 8 fővel,¹⁴ utánuk az „egyetemet végzett szabad foglalkozásúak” (hét fő, ide tartozhatnak az ügyvédek), majd egy katonatiszt, két volt katonatiszt, egy földbirtokos, két pap stb. A következő „mintafelvétel” a Carmen Sylva-i munkatábor férfi népességéről készült 1936-ban. Összesen 710 ember, de 75-ről semmit sem tudni, 98 fő nem árulta el foglalkozását, csak iskolai végzettségét. Itt is a diákok alkották a legnagyobb csoportot, 170 fővel, emellett 38 iskolás. Gimnáziumot végzett: 33, főiskolát vagy egyetemet: 65. Hivatalnok: 59, tanárok, tanítók: 52, egyetemet végzett szabad foglalkozásúak: 39, magasabb technikai végzettségűek: 15, publicisták és művészek: 10, szabad foglalkozásúak: 8, mesteremberek: 36, kereskedők: 16, parasztok: 56, munkások: 25, segédmunkások: négy, egyéb: öt. A parasztok 9%-a és a munkások 4%-a az egészen belül kicsi arány, de más foglalkozási csoportokhoz képest magas, nem is beszélve arról, hogy nyáron – a mezei munkák teljében – a paraszt nehezebben hagyja ott otthonát, mint a tanár, aki nyári

¹¹ Armin HEINEN: *Legiunea „Arhanghelul Mihail”*. București, 2006. 364.

¹² Michael MANN: *Fascists*. Cambridge, 2006. 386.

¹³ HEINEN: *Legiunea*. I. m. 363.

¹⁴ HEINEN: *Legiunea*. I. m. 364. „Meserii cu calificare” (mesterségek minősítéssel); ugyanez az eredetiben: Lehrberufe. Armin Heinen: *Die Legion „Erzengel Michael” in Rumänien*. München, 1986. 389.

szabadságra megy – az elitképzőbe, mert ez a tengerparti tábor elitképzőként működött. Rang szerint így oszlott meg a 710 fő: egy legionárius szenátor, 18 parancsnok, 34 parancsnokhelyettes, 7 legionárius instruktor, 293 legionárius, 238 tag, 78 szimpatizáns, 39 kereszttestvér, 2 vendég.¹⁵

1937 elején a csendőrség a foglalkozási kategóriákat is jelző kimutatást állított össze a Mindent a Hazáért párt tagjairól. Eszerint: 2440 értelmiségi, 195 pap, 343 tanító, 13 521 munkás alkotta a tagságot. Csakhogy akkortájt a taglétszám már csaknem elérte a százezret, év végére majdnem megháromszorozódott, és az sem derül ki, hogy miként is készült a kimutatás. Ugyanakkor feltűnő, hogy az illegális kommunista párt tagságát 9193 főben állapították meg, a szociáldemokrata és más kisebb szocialista pártok együttes létszámát pedig 6988 főben.¹⁶ Targyszerűbb a legionárius fedőpárt 301 képviselőjelöltjének kimutatása, amelyből csak 103 fő azonosítható, és ebből: 33 pap, 31 egyetemi, középiskolai tanár és tanító, 12 orvos, 11 jogász, hat mérnök, öt tiszt, három újságíró, két kereskedő.¹⁷

Hasonlóan töredékes az 1939 szeptemberében kivégzett 252 legionárius névsora, mert csak 110-nek jelezték a foglalkozását. Az élen megint a diákok állnak (38 fő), utánuk az ügyvédek (16), mérnökök (7), papok (6), hivatalnokok (6), szakmunkások (4) újságírók (3) stb.¹⁸

A különböző listák az egyes csoportok önfeláldozás- és kompromisszumkészségéről is vallanak. Hiszen 1939 szeptemberében a királlyal való megbékélési nyilatkozatot 282-en írták alá, és ezen a sorrend megfordul; ügyvédek: 64, papok: 43, tanárok: 23, orvosok: 20, diákok: 19, hivatalnokok: 18, tanítók: 16, munkások négy stb.¹⁹ A munkások 1941 januárjában, a legionárius felkelés alkalmával léptek színre. 2707 haditörvényszék elé állított vádlott egyötöde szakképzetlen munkás, majdnem egyötödöt tesznek ki a foglalkozás nélküliek, a parasztok csak

¹⁵ HEINEN: *Legiunea*. I. m. 360–361.

¹⁶ Traian SANDU: *Un fascism roumain. Histoire de la Garde de fer*. Paris, 2014. 295.

¹⁷ Radu IOANID: *The Sword of the Archangel*. Boulder, 1990. 70.

¹⁸ FRANCISCO VEIGA: *Istoria Gărzii de Fier 1919–1941*. București, 1993. 348.

¹⁹ FRANCISCO VEIGA: I. m. 349.

17%-ot, viszont az értelmiségiek száma csekély 92 (azaz 3,3%), harmadrészük diák (kb. 33), 24 mérnök, 17 orvos, 14 ügyvéd, a többi tanár, tanító. A papok nem is szerepelnek, pedig 218-at tartóztattak le.²⁰ A diákok aztán a szökésben is élen jártak. 1942-ben mintegy 251 Németországban tartózkodó legionárius több mint egyötöde (60) diák volt, egytizede munkás (30) és majdnem annyi ügyvéd (29).²¹

Az ilyen kimutatások alapján elmondható, hogy a Vasgárda „különálló csoportok alkalmi szövetsége,” amelyet összetartott a szegénység okozta problémák egész sora.²² De az is elmondható, hogy a Vasgárda ellentársadalommá tudta integrálni a fennálló renddel szembeforduló csoportokat, méghozzá azokat, amelyek hatékony erőként tudtak fellépni: a városi munkások, a diákok, az értelmiségiek egyes csoportjait. Hiszen „a Légió volt az egyetlen életképes tömegszervezet, amely nyitva állt a munkások számára. A munkások mint a kollektív szerződés részét szívták magukba a fasizmust.”²³ Nagy gyárosok a maguk módján támogatták a Vasgárdát is, készülve arra az eshetőségre, hogy a hatalom közelébe vagy netán hatalomra kerül. A parasztokat viszont csak választáskor lehetett mozgósítani. Ezért a történelmi események nyomán készült „mintafelvételekben” alig szerepelnek. Viszont valóságosabb kép rajzolódik ki azokban a későbbi kimutatásokban, amelyek szerint a Nagyenyeden 1962 áprilisában őrzött 3259 fogolyból 980 volt legionárius, s közülük 319 munkást, 309 parasztot, 252 értelmiségit fogtak kulturális-nevelő munkába.²⁴

Statisztikáink kaleidoszkópszerű képet adnak a legionárius mozgalomról és annak dinamikájáról. Kérdés viszont, hogy ki és mikor rázta és rázhatta meg a kaleidoszkópot? Tudjuk, elő-

²⁰ Lucrețiu PĂTRĂȘCANU: *Sub trei dictaturi*. București, 1970. 212–213.

²¹ Eugen WEBER: The Men of the Archangel. *Journal of Contemporary History*, 1966. 1. sz. 108.

²² Michael MANN: *Fascists*. 293.

²³ Uo. 294.

²⁴ Dorina ORZAC: Reeducarea prin autoanaliză desfășurată la Aiud. *Sistemul penitenciar din România comunistă. Cazul închisorilor din Transilvania*. Szerk. Virgiliu ȚĂRĂU. București, 2009. 108. (Sajnos, ha a számokat összeadjuk, csak 880 jön ki, nem tudni, melyik számot írták el, az értelmiségieket talán.)

ször jobbról, majd balról rázták meg. A következőkben lássunk egy markáns jobboldali és nem kevésbé markáns baloldali elemzést a Vasgárda társadalmi összetételéről és egyes csoportjainak mentalitásáról.

Van valami kísérteties Mircea Vulcănescu tépelődéseiben. Ő magát jobboldalinak, tradicionalistának és ortodoxnak tartotta. Nae Ionescu tanítványa volt, és egyben a bukaresti falukutató szociológiai iskola egyik oszlopos tagja. Lelkes közíróként tevékenykedett, állandóan saját nemzedéktársai szellemi orientációjáról értekezett, közgazdaságot tanított, majd a 30-as évek derekán pénzügyminisztériumi hivatalnok lett, aztán a Vámhivatal igazgatója.²⁵ 1933 januárjában cikkben állt ki azon vasgárdisták mellett, akik keresztet akartak állítani az Ismeretlen Katona emlékművére, és ennek érdekében keményen összecsaptak a rendőrséggel. „Bízunk az ifjúságban” – hirdette.²⁶ 1934 októberében is az integrális nacionalizmus képviselőjeként említette Codreanut, méghozzá Iorga és Cuza doktrínájának folytatójaként.²⁷ Ez részben hízelgő, részben kínos. Mert Nicolae Iorga volt a nemzeti történetíró, nemzetközileg elismert tudós, aki a gyakorlati politikában következetesen melléfogott, miniszterelnökként leszerepelt, viszont továbbra is a király tanácsadó köréhez tartozott. A. C. Cuza viszont amolyan egyetemi tanár-akadémikus plagizátor, aki antiszemita pártot alapított, amelyben sok legionárius, köztük Codreanu is a pályáját kezdte, de kiléptek, hogy elindítsák az egész alkotmányos rendszer megváltoztatását célzó mozgalmukat, míg egykori mentoruk továbbra is került a konfliktust a főhatalommal, a királlyal, és a parlamentben szellemeskedett.

Közben Vulcănescu 1933 decemberében olyan szociológiai helyzetelemzésbe fogott, amelyben a Vasgárdával végül is nem tudott mit kezdeni. Először a baloldali álláspontot vázolta fel, amelyben a nemzet a burzsoázia önnön létét igazoló mítosza. Smivel pedig ez a burzsoázia gyáva, a proletár tömegekből meg-

²⁵ Mircea VULCĂNESCU: *Tînăra generație*. București, 2004. 28., 32.

²⁶ Mircea VULCĂNESCU: *De la Nae Ionescu la «Criterion»*. București, 2003. 322.

²⁷ Mircea VULCĂNESCU: *Pentru o nouă spiritualitate filosofică. Dimensiunea românească a existenței*. I. București, 1996. 65.

nyer magának egy forradalmi elitet, és ez zsoldosként védi érdekeit, élén olyanokkal, mint Hitler és Mussolini. Romániában viszont a burzsoázia a nyugati burzsoáziától függ, következésképpen „a nacionalista reakció (a Vasgárda) sorsa meg van pecsételve”. A román burzsoázia kormányai arra használják ki a mozgalmat, hogy vele gazdasági előnyöket csikarjanak ki a nyugati burzsoáziáktól és egyben a proletariátussal szemben fedezik vele magukat, de csak olyan formákban, amelyek nem veszélyeztetik saját érdekeit. Amikor Vulcănescunak a saját nézeteit kellett volna kifejténie, tolla megbicsaklott, a Vasgárdáról szóló mondatokat nem fejezte be, és azon elmélkedett, hogy az osztálynak is van mítosza, nemzet és osztály nem egymással ellentétben álló entitások, hanem integrálódhatnak, viszonyuk történelmi eshetőségektől függ.²⁸ Úgy látta, olyan országban él, ahol a lakosság 80%-a paraszt, a burzsoázia 75%-a pedig idegen, az államnak a feladata az egyének és a tőke kezdeményezései fölötti gyámkodás.²⁹ 1941-ben nem sokkal a legionárius felkelés leverése után vállalt pénzügyi államtitkári megbízatást. 1946-ban bíróság elé állították, és bár kiderült, hogy a náci Németországgal Románia érdekeit érvényesítő kereskedelmi szerződést kötött, nyolc év börtönre ítélték. Védőbeszédében elmondta: „A nemzetet mindig akaratközösségnek tekintettem, amely a föld, a vér, a szokások és a sors egységére épül, és a maga partikuláris módján egyetemes értékeket kell hogy kifejezzon. Úgy próbáltam meg népemhez közeledni, hogy megismerjem, és benne útmutatást leljek belső magányomban, és megismerjem szükségéit, hogy segítsék rajta.”³⁰ Ezért miután kivette részét Nae Ionescu előadásainak sajtó alá rendezéséből, 1942-ben könyvet írt a Professzorról, amelyet még 1945–46-ban kiegészített, átdolgozott. Ebben nem tagadta, hogy rokonszenvezett legionárius barátaival, akik kérték is, hogy lépjen be a Légióba, de nem tette, mert nem tetszett neki a terrorizmus, és

²⁸ Mircea VULCĂNESCU: *De la Nae Ionescu* I. m. 323–325., 415–417.

²⁹ Mircea VULCĂNESCU: *Chipuri spirituale. Dimensiunea românească a existenței*. II. București, 1996.

³⁰ Mircea VULCĂNESCU: *Ultimul cuvînt*. București, 1992. 35.

gondolkodási szabadságát sem akarta feladni.³¹ A Vasgárdáról már történeti rálátással írhatott, és megtapasztalta, hogy milyen igaza volt az egykor általa megidézett baloldali véleménynek, hiszen Károly király és Antonescu is a burzsoázia érdekeit képviselte. A király maga is nagy részvényes volt, és a nagyvállalkozók jövedelmeit alaposan megcsapolta, Antonescu pedig úgy gyámkodott a gazdasági élet fölött, hogy az lehetőleg a legjobban működjön, ugyanakkor a hadicélokot és a társadalmi igényeket is kielégítse.

Hamis analógiának tűnik, hogy szerinte a legionáriusok olyan szerepet játszhattak volna, mint Cromwell vasasai vagy a jakobinusok. Vulcănescu is elismeri, hogy Antonescu azért vette őket maga mellé a hatalomba, mert „népi mitológiára” volt szüksége, de amikor a Légió a maga anarchikus módszereivel „kompromittálta magát a közvélemény szemében”, irgalmatlanul felszámolta és üldözőbe vette az egész szervezetet.³²

Vulcănescu empátiával s némi idegenkedéssel vázolta fel a Vasgárda szociológiai összetételét. Úgy látta, hogy a Vasgárdában három társadalmi réteg olvadt össze: a szélsőjobboldali diákság, a zsidó konkurenciát eltávolítani akaró kispolgárság és a munkásság, amelynek nagy csoportjait a mozgalom baloldali irányzata megnyerte magának. Emellett aktív szerepet játszott néhány arisztokrata és a helyzetével elégedetlen értelmiségi.

Vulcănescu szerint maga Angelescu, a liberális oktatásügyi miniszter a diáklétszám emelésével, „kulturalizáló mániájával” lett „az igazi alkotója annak az erkölcsi légkörnek, amelyben kifejlődött a Gárda”.³³ Elsőgenerációs diákságról van szó. Ezrével jöttek faluból a városba. Az értelmiségi termelés célja részben a kisebbségiek kiszorítása volt a hivatali életből, részben a társadalmi mobilitás biztosítása. Csakhogy nem gondoskodtak elhelyezkedési lehetőségekről, s nem voltak meg a zavartalan tanulás feltételei sem. 1938 májusában a bukaresti rendőrfőnökség

³¹ Mircea VULCĂNESCU: *Nae Ionescu. Așa cum l-am cunoscut*. București, 1992.

³² Mircea VULCĂNESCU: *Nae Ionescu*. I. m. 80., 90.

³³ Uo. 81.

is elismerte, hogy a meglévő diákotthonok higiéniai és erkölcsi körülményei borzalmasak.³⁴

Vulcănescu szerint a nacionalista diákcsoporthoz „normális etikája” azé a diáké, aki hétévi diákoskodás után identitásvarában – hogy némi pénzhez jusson – megölte a saját szüleit, mert úgy érezte „minden jár neki, és mindenre kész”. (A megtörtént eset nagy sajtóvisszhangot váltott ki.³⁵ Nem véletlen, hogy Codreanu megmondta a katonai ügyésznek, nem vesz fel szervezetébe olyan elemet, aki meghasonlott szüleivel.³⁶) Vulcănescu a Légio jelentőségét a következőben látta: a legiónárius diákok etikája, bár „ugyanerre az alapra épült, (mint a szülőgyilkosé), mégis ellenkező irányt vett”. A Légiónak tett hűségesküjük nemcsak az érvényesülés reményét kínálta, hanem megerősítette őket a kísértésekkel szemben is. „Ha nem volt mit enniük, nem siránkoztak és nem loptak, hanem úgy érezték, hogy »fekete böjtöt« tartanak, s azt képzelték, hogy eszményekért böjtölnek. Ha vétkeztek, szörnyű büntetéseknek vetették magukat alá. Lelkesedés, valamiféle fanatizmus, szeretet és gyűlölet furcsa vegyülete kerítette hatalmába ezt az ifjúságot, amely azt hitte, hogy az arkangyalok vették védőszárnyaik alá.” Ennek a misztikának tulajdoníthatóak a hőstettek és a véres bosszúállások is. „Ezen fiatalok révén a román társadalom eltért a maga konstruktív erőfeszítésétől, továbbá azon valóságos pszichózis révén, amely idealista kezdeteiben vonzott, de későbbi sötét és rendőri következményeiben félelmetessé vált.” A kispolgárságot – amelyet kereskedők, kézművesek, hivatalnokok, ügyvédek, orvosok, mérnökök stb. alkottak – más cél vezérelte, mint a mozgalom alapítóit, de közvetlen céljaikban – a zsidók kiszorításában – találkoztak. A kispolgárság „realista radikalizmusa” kiegészítette a diákság „radikális idealizmusát”, és „kapcsolatot biztosított a román társadalom legdinamikusabb,

³⁴ *Ideologie și formațiuni de dreaptă în România. 30 martie 1938–6 septembrie 1938.* V. Szerk.: Ioan SCURTU, Corneliu BELDIMAN, Badea-Florin PINTILIE, Pușu Dumitru BORDEIU, Tiberiu TĂNASE. București, 2006. 75.

³⁵ *Adevărul*, 1936. december 1.; *Szabadság* [Nagyvárad], 1937. november 12. 261.; *Napló* [Nagyvárad], 1937. november 14. 263.

³⁶ Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității Penal 11784/18. 42.

legamorfabb és legplasztikusabb társadalmi kategóriájával: a külvárossal (mahala).” A Vasgárda azért fordult a munkásság felé, hogy mentesítse a kommunista befolyástól, de aztán „a legionárius munkásmozgalom a munkástanácsok jellegzetes tette kész szelleme és sajátos forradalmi mentalitásának hatása alá került. Tevékenysége veszélyesen kisiklott, egyes vezetők meglegedésére, mások aggodalmára.” Amit viszont Vulcănescu is érdekesnek tartott, az a parasztság magatartása volt. A hegyvidéki és elsősorban a moldvai hegyvidéki parasztok, főleg a szegények vonzódtak a Vasgárdához. A hegyvidéki parasztság elsősorban hajdani szabad elemekből állt, míg a síkvidéki szegények a jobbágyvilágból kerültek át.

Vulcănescu legjobban saját értelmiségi nemzedékében ismerte ki magát, személy szerint ismerte azokat, akik gyorsan akartak karriert csinálni vagy egyszerűen munka nélküli kiválóságok voltak. Azt is látta, hogy a Vasgárda vezetése, tartva az értelmiségiek opportunizmusától, próbáknak vetette őket alá, mielőtt befogadta volna. Amikor azonban az államhatalom keményen fellépett a legionarizmus ellen, akkor ezen értelmiségiek és a Vasgárda kapcsolata „feloldhatatlanná” vált.³⁷

A kommunista Lucrețiu Pătrășcanu helyzetelemzése természetesen ettől eltér. A burzsoázia szerinte nincs jelen a Vasgárdában, „a munkásság fontosabb rétegei sem, de a paraszti tömegek sem”. Ezzel szemben a legionárius mozgalom elsősorban városi kispolgári elemekből áll, az értelmiségiek nagy része is közülük származik, és az egész legfeljebb a falusi kulákság városba jött második nemzedéke. A vezetésben akadnak arisztokraták, volt nagybirtokosok sarjai, lent pedig „a munkásosztályból jött elemek vagy más, tönkretett és szegénységbe taszított néprétegekből valók. Jelentős hányad tipikus deklasszáltakból áll.”³⁸ A csúsztatás itt már nyilvánvaló. A deklasszált, lumpenproletár jelleg pecsétjét akarta ráütni a Vasgárdára a szerző, aki egyébként szintén deklasszált bojári sarj volt. Egyébként egy szegény és belső ellentétektől marcangolt társadalomban általában úgy érzik az emberek,

³⁷ Mircea Vulcănescu: *Nae Ionescu*. I. m. 79–83.

³⁸ Lucrețiu Pătrășcanu: *Sub trei dictaturi*. I. m. 214.

hogy nincsenek is mások, csak deklasszáltak és újjgazdagok. Pătrășcanu helyzetelemzése abban viszont teljesen egybevág a Vulcănescuével, hogy szerinte sem volt szüksége a burzsoáziának a Vasgárdára.³⁹ Igaz, jelezte, hogy a legnagyobb iparmágnás, Nicolae Malaxa üzemei még 1940 előtt is „valóságos legionárius faiskolat alkottak”, baloldali munkást nem vettek fel.⁴⁰ A burzsoázia a hadseregre támaszkodhatott.⁴¹ A legionáriusok viszont a zsidók kifosztása után sort kerítettek volna „a román burzsoáziára” is; „az első és szerény kísérleteket meg is ejtették”.⁴² Pătrășcanu a Codreanu és a Sima vezette Légión között abban látta a folytonosságot, hogy „a gárdizmus maga is gyakorolta a társadalmi szolidarizmus eszméjét, de alapvonása: egész társadalmi testünket a román parasztság primitív, kulturálatlan, előítéletes és babonás alapjára igyekezett redukálni. A maglaviti ember [Petrache Lupu, egyszerű pásztor, akinek 1935-ben megjelent maga az Isten, és látomásával egész Romániát lázba hozta, Maglavit zarándokhely lett] bátorító példaként szolgált a legionárius vezetők számára. 1935–1937-ben egész gárdista irodalom dicsóította a román paraszt nyomorát.”⁴³ Codreanu és Sima nem a maguk személyiségét, hanem a mozgalom kollektivitását fejezték ki, tolmácsai voltak annak, amit a Gárda társadalmi szempontból képviselt. A mozgalom struktúrája nem változott.⁴⁴ Ebben is van némi csúsztatás. Codreanu ugyanis tisztában volt mozgalma gyengeségeivel, és ezért nem vállalt részt a hatalomból. Simának viszont nem voltak gátlásai, és egy bizonyos pontig jól is lavírozott, miközben Codreanutól eltérően válogatás nélkül gyorsan feltöltötte a Vasgárdát, a régi elemeket pedig igyekezett háttérbe szorítani. Ezzel szemben maga Pătrășcanu is – önellentmondásba keveredve – hangsúlyozta: „Codreanu és társai valóságos népi áramlat kifejezésévé váltak”, amelyben ott izzott „az osztály-

³⁹ Uo. 246–247.

⁴⁰ Uo. 227.

⁴¹ Uo. 259.

⁴² Uo. 286.

⁴³ Lucrețiu Pătrășcanu: *Problemele de bază ale României*. București, 1944. 242.

⁴⁴ Pătrășcanu: *Sub trei dictaturi*. I. m. 209.

gyűlölet, a bosszúvágy, az ezer meg ezer kizsákmányolt és elnyomott rejtett sérelme és a szegény, valamint az elszegényített parasztság jó részének sorsfordító vágya. A »kapitány« és társai feje fölött ezek a népi áramlatok könnyen forradalmi jelleget ölthettek volna.” Ezért „nem a Vasgárda jelentett veszélyt a tőkés-földesúri rendszerre, hanem a tömegek, amelyek reményeiket ebbe a Gárdába helyezték”.⁴⁵ Pătrășcanu így hallgatólagosan elismerte, hogy a legionárius mozgalom a kommunista mozgalom vetélytársa lett, ugyanazokat az igényeket, tehát ugyanazon falusi és munkásrétegek és csoportok igényeit próbálta kielégíteni. Ugyanakkor némi megkönnyebbüléssel nyugtázta, hogy 1940-ben a mozgalom német nyomásra került hatalomra, és a Codreanu-korszakra jellemző „népi prolegionárius áramlat már a múlté” lett.⁴⁶ A Légiót végül azzal temette el Pătrășcanu, hogy az „pontosan a kispolgárság magatartását juttatta kifejezésre”, a rendszeren belül akart érvényesülni, parazitaként megcsapolni a burzsoázia javadalmait. Végül: „A legionárius mozgalom ideológiája és doktrínája olyan szempontok és magatartásformák keveréke, amely megfelel annak a társadalmi keveréknek, amelyből kádereit és nagyrészt a szervezett tömeget rekrutálta.”⁴⁷

Ha Pătrășcanu helyzetelemzését olvassuk, egyrészt úgy tűnik, a szerző az általa megálmodott jövő – ideális – Romániájában élt, másrészt olyan képet adott kora állapotairól és válságáról, amiből egyetlen kiút kínálkozott: a kommunista forradalom. Ennek érdekében magyarázta át Románia társadalmi küzdelmeinek történetét is. Ennek érdekében adott képet a Vasgárda összetettségéről, majd egyszerűsítette le azt, helyzetelemzésében „a nemzeti-legionárius állam” alatti tapasztalataira épített. És lehetett mire. Sima és garnitúrája, valamint az általuk mozgósított tömegek gáztettei kellő alappal szolgáltak. Viszont a kommunista mozgalomnak ugyancsak ebből a közegből (is) kellett merítenie... Vulcănescu szóra sem méltatta Simát, őt és legionárius barátait is kompromittálta volna, főnöke, Antonescu,

⁴⁵ Uo. 140.

⁴⁶ Uo. 210.

⁴⁷ Pătrășcanu: *Problemele de bază*. I. m. 254.

amúgy is üldözte őket. Pătrășcanu viszont a velük való harcra készült, és mint igazságügyminiszter irgalmatlanul hozzá is fogott – de nem fejezhette be.

A román kommunista ideológus a magyar Révai Józsefhez hasonlítható. Műveltségével messze kiemelkedett a kétes minőségű vasutasból (Gheorghe Gheorghiu-Dej), ügyvédből (Gheorghe Maurer), katonatisztból (Emil Bodnăraș) vagy a moszkvai funkcionárius képzőben végzett hivatásos forradalmárból (Ana Pauker) álló kommunista bűnbandából. Pătrășcanu olyan képet adott a legionárius mozgalomról, amely reálisabb lett, mint az Internacionálé által kiadott meghatározás: a fasiszmus a burzsoázia legreakciósabb politikája. Pătrășcanu elemzett és érvelt – valamilyen társadalom fölötti pozícióból. És ez lett a hübrisze. Elvtársait is lenézte, és okkal. A háborúból való kiugrás során kommunista részről ő tárgyalt a polgári pártokkal és a királyi udvarral. Moszkvától is függetlenedni akart, és az általa lenézett, ám ravaszabb Gheorghiu-Dej 1948-ben koncepciót perbe fogta, hatévi per után halálra ítélték, és Jilaván a cellájában lelőtték – csak némileg diszkrétebben annál, ahogy másfél évtizeddel korábban a legionáriusok eltették láb alól egykori üldözőiket.

Nyugaton a fasiszta mozgalmak létét az antikommunizmus legitímálta, sikerük is a kommunista veszély elhárításában rejlett. Romániában viszont a kommunista mozgalom gyenge volt, tagjai többnyire a börtönben – itt a kommunisták a fasiszmus elleni harccal legitímálták létüket. De azért a fasiszmust legkomolyabban elemző írástudójukat, Pătrășcanut is megölték. A fasiszmus és a kommunizmus interaktivitása nem ismer kegyelmet.

Fasiszmus, antiszemitizmus, kereszténység – univerzalizmus és partikularizmus között

„A marxista internacionalizmust – elmélkedett Hitler még 1924-ben – csak a legmagasabb etika és erkölcs fanatikus és szélsőséges nacionalizmusa törheti le. A marxizmus hamis isteneit nem lehet úgy elvenni a néptől, hogy ne adnánk neki

egy jobb istent.”⁴⁸ Így aztán a náciizmus – ugyancsak Hitler szerint – „több mint vallás: az emberiség újraalkotását célzó akarat”.⁴⁹ Churchill 1937-ben *non-God religions*-nak nevezte a náciizmust és kommunizmust,⁵⁰ 1938 októberében pedig a náciizmust „barbár pogányságnak”.⁵¹ Utóbb, történetíróként pedig a fasizmust a kommunizmus árnyékának vagy csúf gyermekének minősítette.⁵² Egyik nyilas emigráns – Kállay Miklós egykori magyar miniszterelnök azon állítására, hogy a náciizmus készítette elő mindenütt a talajt a kommunizmus számára – ezt írta: „Mindenki, aki a gyerekcipőből már kinőtt, tudja, hogy a német nemzetiszocializmus és az olasz fasizmus mint a kommunizmusnak reakciója született meg.”⁵³ Ezt a fasiszta önelgitimáló közhelyet aztán az 1980-as évek elején Ernst Nolte a fasizmus reaktív jellegét valló tézisbe foglalta, és útjára indította a Gulág=Auschwitz egyenletet, bár hangsúlyozta, hogy bár a Gulág megelőzte Auschwitzot, ez utóbbi kegyetlenebb és embertelenebb volt.⁵⁴ Nolte tézise robbantotta ki a nagy történepszvitát, a *Historikerstreit*et, amely a végén mintha már nem is a történelemről, hanem a történészekről szólt volna, egyre inkább arról, hogy állásfoglalásaik miként felelnek meg indulatoknak és normatív elképzeléseknek. A fasizmus reaktív jellegét hangsúlyozó tézissel szemben ma a fasizmus és a kommunizmus interaktivitását rekonstruáló szemlélet kerül előtérbe.⁵⁵ Nolte is óvatosan visszavonult. Úgy nyilatkozott, hogy a

⁴⁸ HITLER: *Sämtliche Aufzeichnungen 1905–1924*. Szerk.: Eberhard JÄCKEL, Axel KUHN, Stuttgart, 1980.

⁴⁹ Joachim C. FEST: *The Face of the Third Reich*. 1979. 437.

<http://thehealingproject.net.au/wp-content/uploads/2012/03/FEST-Joachim-1970-The-Face-of-the-Third-Reich.pdf> (2014-09-10)

⁵⁰ Winston S. CHURCHILL: *His Complete Speeches*. VI. k. New York, London, 1974. 5823.

⁵¹ Uo. 6011.

⁵² Winston S. CHURCHILL: *The Gathering Storm*. New York, 1961. 13.

⁵³ KOÓS Kálmán: *Voltunk, vagyunk, leszünk*. Buenos Aires, 1960. 227.

⁵⁴ Valamikor az egyik német televíziócsatornán figyeltem egy beszélgetést, amelyben csak éppen Nolte nem vett részt, róla készült felvételek alapján beszélgettek vagy hatan-heten. 2013-ban találtam a You tube-on az első olyan filmet, amelyben ő is megszólalt. Ernst Nolte - Ein deutscher Streitfall.

<http://www.youtube.com/watch?v=0l2ZWRqDtZc> (2013-08-08)

⁵⁵ René GIRARD: *Achever Clausewitz*. Paris, 2007. 88.

kommunizmus militáns univerzalizmus, a faszizmus militáns partikularizmus, s a jövő útja az univerzalizmus és a partikularizmus racionális magvának elfogadása.⁵⁶ Ettől függetlenül a faszizmus a demokrácia patológiája. És a kommunizmus is. Ez utóbbi az univerzalizmus patologikus formája, a faszizmus a partikularizmusé. Talán senki sem fogalmazta meg jobban a faszizmus és a kommunizmus interaktivitásának dialektikáját, mint maga Codreanu a Duca-perben a hadbírák előtt, amikor – szemmel láthatóan a legionárizmushoz csatlakozó értelmiségiek cikkeinek tanulságait összegezve – azt fejtegette: „Ameddig érvényesül a kommunista misztika, addig szükség van áldozatkésziségre is a román nemzet oldalán. Az ő misztikájuk hatalommal nem győzhető le, csak másik misztikával. S ez sem egyszerű. Az internacionalista kommunista misztikával nem szállhatunk szembe egyedül nacionalizmusunk misztikájával. Fegyelmükkel a mi fegyelmünket kell szembeállítani, áldozatkésziségünkkel a mi áldozatkésziségünket, és fanatizmusuk mértékét csak a mi misztikánk fanatizmusa haladhatja meg. Nem engedhetjük, hogy egy miliméterrel is nagyobb legyen az ő misztikájuk, mint a miénk, vagy hogy fanatikus áldozatkészégük meghaladja a miénket, hiszen akkor már másnap legyőznek.”⁵⁷

„Az emberi elme – fejtegeti Koestler – alapvetően skizofrén, legalább két, egymást kölcsönösen kizáró részből áll. A fő különbség a »patologikus« és a »normális« skizofrénia között abban rejlik, hogy az előzőben az irracionális rész elszigetelt, míg az utóbbiban kollektív elfogadottságnak örvend.”⁵⁸ Ennek a formája már változó. Minden ország faszizmusának és kommunizmusának megvannak a sajátos vonásai. „A faszizmus – fejtegette Mosley, a brit fasiszta vezér – lényegében nemzeti krédó, és ezért természeténél fogva különböző országokban különböző formákat ölt. Kezdetben a túrhetetlen viszonyok elleni robbanás volt, (...)nemzeti újjászületése azoknak a népeknek,

⁵⁶ Ernst NOLTE: *Das 20. Jahrhundert*. München, 2008. 170.

⁵⁷ Arhivele Natională Istorice Centrală Ministerul de Interne Diverse. (A továbbiakban MID) 15/1/1934. 28–29.

⁵⁸ Arthur KOESTLER: *The Yogi and the Commissar*. London, 1983. 109.

amelyek úgy érezték, hogy hanyatlás és halál fenyegeti őket, miközben életre és nagy életre voltak determináltak”.⁵⁹ A fasizmus és a kommunizmus dialektikája abban az általános tendenciában rejlik, hogy az univerzalizmus a hazai terephez igazodik, a partikularizmus pedig univerzalizmusra tör. A román kommunizmus rögtön párját ritkító internacionalista-moszkovita jelleget öltött, aztán egyre inkább a fasizmushoz hasonló nacionálkommunista formáció lett belőle. De hogyan igyekezett a Vasgárda kilépni a partikuláris keretből?

A kérdés groteszknek tűnhet, de foglalkoztatta a kortársakat. Mihail Polihroniade, aki korábban a kommunista mozgalommal is kacérkodott, így oldotta meg a problémát: „A legionárius mozgalom, a fasizmus, a nemzetiszocializmus és bármely más hasonló nacionalista mozgalom jellege közös: a demokrácia, a kapitalizmus, a kommunizmus, a judaizmus elleni reakció. Mivel ezek univerzális jelenségek, természetes, hogy az univerzális reakció vonásai közösek. De a hasonlóság csak ennyi, a kritikai, a negatív, a destruktív részre korlátozódik. A nacionalista mozgalom lényege és célzata más, országról országra, civilizációról civilizációra különbözik.” És természetesen a keleti nacionalizmus is más, mint a nyugati, az Istenhez való viszonyulásban különbözik tőle.⁶⁰ A legionáriusok éppen abban látták történelmi szerepüket, hogy Európa bástyájaként a vallást üldöző Szovjetunióval szemben az ortodoxiát és a kereszténységet védjék. A legionárius Románia kimondatlanul is valamiféle negyedik Róma víziója, olykor kimondva pedig egy Új Bizáncé, miután a harmadik Róma, Moszkva már nem lehet az ortodoxia bázisa, a második Róma, Bizánc pedig Törökország fővárosa. Az egyik legionárius lap büszkén vallotta, hogy „a kommunizmus, a hitlerizmus és a legionarizmus között nincs strukturális különbség. Mindhárom misztikus mozgalom, emberi célkitűzésekkel.” De „egyedül a legionarizmus emelkedik Istenhez”.⁶¹ A nemzetiszocializmust ugyanis – ebben a szemlé-

⁵⁹ Oswald MOSLEY: *My Life*. London, 2006. 239.

⁶⁰ Mihail POLIHRONIADE: *Legiunea și biserica creștină*. *Buna Vestire*, 1937. szeptember. 155.

⁶¹ Dragoș ZAMFIRESCU: *Legiunea Arhangelui Mihail*. București, 1997. 56.

letben – az úgynevezett faji eszme jellemzi, az olasz fasizmust pedig az etatizmus.

De hogyan látszott ez nyugatias szemmel? A szomszéd országokat bejáró Neller Mátyás, aki nem egyszer nagyon élesen bírálta a Vasgárdát, a napi politika fölé is emelkedett, amikor partikularizmus és univerzalizmus viszonyát firtatta: „Ismét hangsúlyozni kell: tragikus kísérlet ez. Mert ha itt az dőlne el, hogy a román képtelen államának határait tartalommal megtölteni, hogy pusztá létén és önfenntartási harcán túlmenően nincs mit adnia az emberiség egyetemességének, hogy a határok számára ezután is csak azt a pontot jelentik majd, amelyen innen ellenségnek lépnie nem szabad, nem pedig a vonalat, ameddig lelkük kisugárzása elhat: akkor a tragikus kísérlet tragikus önmegismerésbe zuhan.”⁶² Ez is történt... Igaz, nemcsak Romániában.

A fasizmus a kétségbeesés, a szorongás, a frusztráció terméke. De kellett hozzá az első világháború, hogy az érzelmekből mozgalom jöjjön létre. A frontra hősként mentek a katonák, és áldozatként jöttek haza. Németország úgy vesztett, hogy miközben katonái mindenütt idegenben harcoltak, hátszárnya összeomlott. Ez történt a Habsburg Monarchiával is. De a győztesek is vesztesnek érezhették magukat, noha a győzelmi mámor sok mindent feledtetett. Franciaország kivérzett, Anglia harci kedve is alább hagyott. Olaszország úgy érezte, elorozták a győzelmét. Románia a lehető legjobban került ki a világégésből, de egy megalázó vereség után. És az új ország? „Területtel (pontosabban több területtel) a problémák is nagyobbak – fejtegette Tony Judt. – A fasiszták mindig rossz szemmel nézték a körükben élő kisebbségeket, jelenlétük élő példája volt annak, hogy a nemzet, bár földrajzilag kiterjedt, nem egészen olyan, amilyennek akarták. Magyarok, ukránok, zsidók rákos jelenléte elrontja a költő Románia-képét, vagy a hazafi Lengyelország-képét, vagy bárkiét. Ezek az érzelmek tökéletesen összevághatnak azzal az érzéssel, hogy a minapi expanzió ellenére a nemzet még túl ki-

⁶² NELLER Mátyás: Vasgárda elméletei. Faji kollektívizmus, diktatórikus állameszme, antiszemitizmus, antirevizionizmus, kisebbségek iránti türelmetlenség a Vasgárda ideológiájában. *Magyar Szemle*, 1937/3. 253.

csi – más nemzetek szemében vagy más civilizációkhoz mérve. És így még az esztétikailag legőnorientáltabb, legkomplexebb és legkozmpolitább fasiszták is gyakran a legkegyetlenebb és legdühöttebb nacionalizmusukig süllyednek – mint erre a románok szép példát kínálnak.”⁶³

Az antiszemitizmus a konszenzusos diktatúrát célzó legionárius politika katalizátora volt, és államrezonja lett. A romániai antiszemitizmus része az európainak, és az európaihoz hasonlóan benne is két, egymásba játszó réteg alakult ki: a populáris és a tudós. A vérvád a közös tartomány része. 1803-ban jelent meg Neofit Cavsocalvițiu – állítólag rabbiból lett szerzetes – erről szóló értekezése. 1938-ban és 2002-ben újra kiadták, és az interneten folytatja diadalútját.⁶⁴ A legionáriusok ebben a légkörben és szellemi környezetben nőttek fel, és a kényszerképzeteket gyakorlattá tették. Átvették és ápolták azt, amit az olyan „klasszikusok”, mint A. C. Cuza vagy Nicolae Paulescu produkáltak. Az ő könyveikhez hasonló antiszemita förmedvényeket nem állítottak elő, viszont hangosan éltették az ezek által is képviselt antiszemita vulgaritást. Sőt, Nae Ionescu, Cioran, Noica még némi „szellemet” is adtak hozzá, ami a mából nézve részben komikus, részben undorító és szálnalmas. Azt, ahogy a *Cion bölcseinek jegyzőkönyvét* lefordították, úgysem lehetett felülmúlni. Minőségileg más azonban az, ahogy az antiszemitizmust a totalitárius programba beépítették. Ebben a legionárius publicisztikában az antiszemitizmust általában összekapcsolták a szabadkőművesség-ellenességgel – de jellemző, hogy ezt az átlagos vulgaritás fölött mozgó figurák már nem tették. Cioran antiszemita fejezettel megspékelt fasiszta könyvében le sem írta a szabadkőműves kifejezést. Elég volt egy ellenség? A kettőt együtt már túl nagy sületlenségnek tartotta? Vagy netán a szabadkőművesség bevonása gyengítette volna az antiszemita érvrendszert. Ez nem szereti a többes számot, benne nincs

⁶³ Tony JUDT–Timothy SNYDER: *Thinking the Twentieth Century*. London, 2013. 167–168.

⁶⁴ Neofit Cavsocalvițiu: *Înfruntarea jidovilor*.

ftp://ftp.logos.md/Biblioteca/_Colectie_RO/Neofit%20Cavsocalvitiu%20-%20Infruntarea%20jidovilor.pdf (2014-08-26)

más, csak „a zsidó”, ha zsidókról szól, azok mind a prototípus emanációi. A zsidó egyszerre bankár és kommunista. A zsidó a mindennek ellenálló partikularizmus és mindent uralni akaró univerzalizmus hordozója. Ez a perverz kifordítása annak, ahogy Alain Finkielkraut a judaizmust jellemezte: „A judaizmus meghatározatlansága értékes: az osztály és a nemzet politikai kategóriájának relatív igazságát érzékelteti. Jelzi, hogy a világot nem lehet a maga egészében átgondolni.”⁶⁵ A fasiszták (és a kommunisták) viszont ezt teszik. Osztályozzák az embereket, mint a rovarokat. És irtják, tisztítják. Trockij például Oroszországot a parazitáktól, férgektől, tetvektől stb.⁶⁶ Hitler a zsidóktól, pontosabban a zsidótól. Az egyes szám már valamiféle metafizikai entitásra utal.

A legionárius antiszemitizmus általában többes számban jelenítette meg a zsidókat. A legionáriusok ismerték koruk valóságát, közelről látták, hogy egyes vidékeken a zsidók világában milyen nyomor uralkodott. Ugyanakkor ezeket a zsidókat megfélemlítő tömegfelvonulásokat szerveztek, ahogy a klasszikus recept hangzott: ha a nagy zsidót nem lehet bántalmazni, az indulatokat a kis zsidók ellen lehet levezetni. Ugyanakkor a legionáriusok a hagyományos antiszemita párttól eltérően nem szerveztek tömeges erőszakos cselekményeket, viszont ha valaki egyénileg ölt antiszemita indíttatásból, azt befogadták. „Ha nem lenne zsidó, ki kellene találni” – hangzik Jean-Paul Sartre aforisztikus kijelentése. Csakhogy a fasiszta antiszemita ámítók és önámítók maguk is készen vették át a zsidóképet. Legfeljebb úgy tettek, mint Hitler, aki megvilágosodásként mutatta be a *Mein Kampf*ban azt, ahogy antiszemita képzetek dogmává álltak össze, amikor saját közege előítéleteit eszmenrendszerré szervezte, és eredetisége a monománia átélésének intenzitásában, annak megjátszásában merült ki. Codreanu is több húron játszva adta elő az életnek ezt a zord melódiáját. Hol villogó szemekkel szidta a zsidókat, hol kellemesen elcsevegett a zsidó újságíróval, hol irgalmatlan zsidótlánításról fabulált, hol homályos távlatokba vizionálta „a zsidókérdés” megoldását.

⁶⁵ Alain FINKIELKRAUT: *Le Juif imaginaire*. Paris, 1980. 204.

⁶⁶ Robert GELLATELY: *Lenin, Stalin and Hitler*. London, 2007. 56., 61.

A Vasgárda doktrínájában és gyakorlatában az antiszemita szerepe ugyanaz, mint máshol: a mocskos immanenciának tiszta transzcendens távlatot adni, és a partikularizmust univerzalizmussá tenni az univerzális zsidó elleni harccal. Az antiszemita zsidókép paradox módon egyfajta vágy- és önkép része. A legionárius kereskedő elfoglalja a zsidó kereskedő helyét, ezzel maga tökéletesebb zsidóvá válik – a képzelet világában. Hitler legyőzi a zsidó világoralmat, helyette németet hoz létre, amely tökéletesebb, mint a zsidó, mert megfelel annak, amit a természet örök törvényének hirdetett. Ugyanakkor, amikor testamentumában a zsidótlanításról vallott, némi ellentmondásba bonyolódott, mert a zsidót szellemi fajnak nyilvánította, és aztán oda lyukadt ki, hogy azok a népek tudnak remény nélkül mindhalálíg harcolni, amelyek „a zsidó mérget kiirtották a testükből” – csak hogy nem derül ki, miként lehet a szellemet a testből eltávolítani.⁶⁷ (Pontosabban: kiderült.) Mégis nyomaszthatta a kétely: a végső megoldás mégsem lehet megoldás. Hitlerben (újabb életrajzírója, Ian Kershaw szerint) a halálvágy uralkodott – talán nem is akarta a végső győzelmet, mert lehetetlennek tartotta, de nem akarta az 1918-as bomlást sem megismételni.⁶⁸

És mintha Codreanu is kételkedett volna saját harcának esélyeiben. A kollektív feltámadás bizonyosságának hirdetése a harc kimenetelének bizonytalanságát ellensúlyozta. Lehettek kételyei, mert látta, hogy a királyi akarat megnyerése nélkül az adott helyzetben kicsi a mozgástere; mozgalma csak segéderő volt, miközben saját autonómiáját hangsúlyozta, és tudta, hogy csak nagyobb erők farvizén evezhet be a hatalomba. Tudhatta, hogy kiengedte az erőszak szellemét a palackból, és az ellene fordulhat. Az antiszemitaizmus és a szabadkőműveség-ellenesség biztosította a mozgalom kohézióját, sőt egyfajta állandó harci fegyelmet is. De meddig?

Felix Aderca, a zsidósága miatt üldözött író 1941 májusában Codreanu halála miatt kesergett Mihail Sebastiannak, mert

⁶⁷ Hitlers politisches Testament. <https://ia600208.us.archive.org/17/items/HitlersPolitischesTestament/PTAHG.pdf> (2014-09-11)

⁶⁸ <http://www.bbc.co.uk/programmes/p00546wh> (2014-08-26)

szerinte, ha élne, uralma alatt a zsidók számára előnyösebb rendszert lehetne elérni. Sajnálta is, hogy a Gárda antiszemita, különben belépne, Hitlerről pedig elmondta, hogy Napóleonhoz hasonló nagy ember.⁶⁹ Persze az ilyesmiben van némi színház, mert az ember ilyen helyzetben úgy akar beszélni, hogy nagyon nagy baj ne legyen belőle, ha továbbadják. A Codreanu-féle és a Sima-féle Vasgárda éles megkülönböztetése azonban általános gyakorlat. Sokan így próbálják a legionarizmust tisztára mosni, és annak Codreanu meggyilkolását követő történetéért a gyilkos királyt és rendszerét felelőssé tenni. Mircea Eliade is ezt tette. És valóban nem tudni, mi lett volna, ha Codreanu életben marad. Codreanunak és társainak legyilkolása kétségtelenül fűtötte az antiszemita agresszivitást is. Viszont ahogy a náci pártban a harc mítosza erősítette a belső megosztódást,⁷⁰ a Vasgárdában is érvényesült az a belső harc, amely belejárt-szott Codreanu meggyilkolásába. Míg Hitler mindvégig ellenőrzése alatt tartotta pártját, Codreanu a börtönből hiába intett nyugalomra, a radikális elemek nem nyugodtak, s az is örök rejtély marad, hogy Sima vajon Moruzovval, a kémfőnökkel összejátszva provokált-e vagy sem. Viszont az is örök gyakorlat, hogy illegális mozgalmak egyes odaadó hívei saját riválisait a hatóságoknál feljelentik, hadd végezzék el azok a piszkos munkát. Sima aztán sodródott az árral, inkább a mozgalom tartotta őt kézben, mint fordítva – ugyanakkor jól megülte a hullámokat, mert kínzással járó börtön nélkül megúsza, míg társait megkínózták és halomra gyilkolták. Viszont az antiszemita erőszakos cselekmények és azok anarchiája állandóan aláásta a kormányban elfoglalt helyét. A büntetés nélküli bűnözés vonzotta az újabb és újabb híveket, de minél nagyobb a tábor, annál fegyelmezetlenebb és fegyelmezhetlenebb. Ahogy Hitler az SA vezetőinek kiirtásával vetett véget a náci anarchiának, úgy kellett Antonescunak is eljárnia a Vasgárda ellen, az anarchista antiszemitizmust kíméletesebb és fokozatosabb diszkri-

⁶⁹ Mihail SEBASTIAN: *Jurnal 1935-1944*. Humanitas, București, 1996. 335.

⁷⁰ Dietrich ORLOW: *The History of the Nazi Party: 1933-1945*. II. k. Pittsburgh, 1973. 492.

minációvá intézményesíteni, miközben a Légiót törvényen kívül helyezte, tagjait pedig keményen üldözőbe vette.

A zsidóüldözés nemcsak kényszerképzetekből, hanem bír- és nyereségvágyból is fakadt. A zsidó vagyonokból a társadalmi vertikumban – szimbolikusan – mindenkinek jutott valami. Aki bírta, marta. Romániában még az ország gazdasági működőképessége és viszonylagos önállósága is kockán forgott. Ezt fenyegette a legionáriusok garázdálkodása és a németek „privatizálása”, míg Antonescu fokozatos átmenettel akarta kisa-játítani, amit lehetett. A zsidóüldözés megszilárdította a nem zsidó társadalom kohézióját. Egyrészt a bűnrészesség erősítette a bűnösök szolidaritását, másrészt félelemmel és némi elégedettséggel töltötte el azt a „keresztényt”, aki bár tartott tőle, hogy zsidók sorsára jut, bizott benne, hogy csak jobb lesz neki a rosszban is. És lehet ugyan Himmler gyilkolásra való felszólításában és gyakorlatában valamiféle öntisztító-áldozatvállaló hitet, természetesen rossz hitet látni,⁷¹ de azért a bűn anyagi oldaláról sem kell megfélemlíteni; nem is beszélve a szadizmusról és a gyilkos ösztönökről. És miről is szól a mitológia, ha nem gyilkosokról, bűnözőkről és bűnösökről? Az Olümposzt nem ilyen istenek lakják? Miért lennének a fasiszta félistenek különbek? Különbek voltak! De miként?

A fasiszta mitológia központi alakja a vezér. „A faszizmus – írja egy gyakorló francia fasiszta hívő 1961-ben – mindig fogadás lesz. De a faszizmus erénye abban a bizalomban áll, amelyet az egész nemzet táplál egy ember iránt, akiben a nemzet önmagára ismer. A fegyelem elve (...) a modern idők egyik legszükségesebb törvénye.”⁷² Más szóval: a fasiszta nem tud meglenni vezér nélkül. A fogadás mozzanata jól érzékelteti, hogy a karizma esetleges, és kettőn áll a vásár: ha elfogy a karizma, a vezér is bukik. A fogadás ötlete egyébként Pascaltól származik. Ő – vulgárisan fogalmazva – az istenhitet tartotta fogadásnak, mondván: ha van Isten, a hit üdvözít, s aki nem hisz, pokolra kerül; ha nincs, és mégis hiszünk, akkor sem járunk rosszul. Viszont „a tömegpszichológiában a főnök a kör négyszögösítése. Mindazok, akik

⁷¹ Timothy SNYDER: *Bloodlands*. London, 2011. 400.

⁷² Maurice BARDECHE: *Qu'est-ce que le fascisme*. Paris, (1961.) 50.

meg akarták oldani a rejtélyt, obskúrusoknak és bizonytalannoknak bizonyultak⁷³ – írta Serge Moscovici, aki világos sémát állított fel Freud obskurantizmusára építve. Kezdetben volt az apagyilkosság. A fiúk megölték apjukat, hogy megszerezzék az anyát. A halotti tor is ennek az alapító eseménynek az emlékét őrzi. Megszeretik azt, akit életében gyűlöltek, sőt, lelkiismeretfurdalásukban istent csinálnak az áldozatból.⁷⁴ A karizmatikus vezérben két személy él: az istenített apa képzelet és a hős fiúé.⁷⁵ Codreanu holtában reprodukálta a modellt. Ha elfogadjuk, hogy Sima provokálta ki a végzetet, a Kapitány legyilkolását, akkor ő – Sima – a gyilkos, hogy aztán minapi főnöke kultuszának ceremóniamestere legyen, és eszméit doktrínába foglalja. Ugyanakkor Sima segédkezett a gyilkosságra parancsot adó király elűzésében, és egyben ő szolgáltatott elégtételt a jilvai mészárlással, Iorga és Madgearu meggyilkolásával, miközben úgy tett, mintha ezeket nem is ő rendelte volna el, de részben vállalta a felelősséget és a dicsőséget. „Az apa kultusza együtt jár a profán vallás születésével” – írja Moscovici.⁷⁶ És ez abrakadabra. Minek oldjuk meg a megoldhatatlant? De ha nem akarnánk azt tenni, akkor nem is lennénk emberek.

Tény az, hogy Codreanu ideális vezérnek bizonyult, karizmája még halála után is legitimálta – egy ideig – a Vasgárda részuralmát. A Simára tett fogadás nem vált be. Igaz, a többire – a nagyokra, Hitlerre és Mussolinire – sem, mert rosszul végezték, ők is, népük is, míg Sima átadhatta magát irodalmi tevékenységének. Ugyanakkor azokat, akik fogadtak, nem egyszerűen az értelmük vezette a fogadásban. Mert – fejtegette fentebb idézett francia klasszikusunk – „a fasizmus nem doktrína: vérünkbe, lelkünkbe írt obskúrus és nagyon régi akarat”.⁷⁷ A vasgárdisták is hivatkoztak olykor a vér szavára. A vér Hitler kedvenc metaforája volt, Mussolini viszont eleinte nevetett a vérdogmán

⁷³ Serge MOSCOVICI: *L'Âge des foules*. 1985. 41.

http://classiques.uqac.ca/contemporains/moscovici_serje/age_des_foules/age_des_foules.pdf (2013-07-08)

⁷⁴ Serge MOSCOVICI: *L'Âge des foules*. I. m. 475.

⁷⁵ Uo. 467.

⁷⁶ Uo. 557.

⁷⁷ Maurice BARDÈCHE: *Qu'est-ce que le fascisme*. I. m. 164.

és a rasszizmuson. A '30-as évek derekán viszont udvari filozófusával, Giovanni Gentilével *A fasizmus doktrínájában* még nyugodtan vallhatta: „A fasizmus vallásos koncepció, amelyben az embert magasabb törvénnyel, olyan objektív Akarattal való immanens kapcsolatában látjuk, amely a partikuláris egyént egy spirituális társadalom öntudatos tagjává emeli.”⁷⁸ A Vasgárda önképe ehhez állt közelebb. A bukaresti francia követ azonban 1933 decemberének elején már mintha megérezte volna, hogy merre viszik a történelem szellői a román mozgalmat. A következőket jelentette: „A Vasgárda programja – úgy tűnik – kiváltképpen Hitleréhez áll közel. Legfőbb közös pontjaik: a tekintély, a vallásos és erkölcsi megújulás, a faj megtisztítása, a nacionalizmus, a nemzeti egységesítés és centralizáció, végül a szélsőséges demagógia.”⁷⁹ Kétségtelen, hogy a vérkultusz a legionárius mitológiába is beépült némileg, de ebben a rasszizmus inkább valamiféle pragmatikus idegengyűlölet volt, elsősorban antiszemitizmus. A legionáriusok nem azonosultak a náci rasszizmussal, a „nemzeti-legionárius államban” viszont már a náci rasszizmushoz hasonló húrokat is kezdtek pengetni egyes írástudók. Igaz, ekkor már az olaszok is meghozták a maguk zsidótörvényét. És mindez a fasiszta mitológia, propaganda és ideológia képlékenységét, valamint a fasiszta hatalomgyakorlat pragmatizmusát mutatja.

A fasiszta mitológia szinonimája lehetne a „politikai vallás”. Ennek az ismérvei sokban megfelelnek a mitológiának. Csak ha túl sokat használjuk, elkopik, és Lenin mondása jut eszünkbe: „Minden istenség közösülési hely egy hullával”.⁸⁰ Ez a mondas elsősorban „a politikai vallás” isteneire vonatkoztatható (elsősorban arra, ahogy Lenin múmiáját közszemlére tették). A politikai vallás fogalma némileg összemosza a fasizmust a kereszténységgel. Erre törekedtek hajdan egyes, többé-kevésbé

⁷⁸ Benito MUSSOLINI: *La dottrina del fascismo*. Roma, 1935. 3.

<http://www.paginasprodigy.com/savarino/dottrinafasc.pdf> (2014-08-27)

⁷⁹ Tudor SANDU: De l'antisémitisme au fascisme en Roumanie: naissance du Roumain nouveau régénéré par la révolution de droite. *Analele Universității București*, 2008. 32-46.

⁸⁰ Nicolas BERDIAEV: *Les sources et le sens du communisme russe*. Paris, 1963. 322.

komplikált fasiszták, és ma egyes, többé-kevésbé egyszerű történészek. Sőt, akadt olyan legionárius stréber, aki kijelentette: „Isten fasiszta”.⁸¹ Ez már a legionárius diskurzus és partikularizmus paródiájának tűnhetett, nem is karolták fel az ötletet. Codreanu eloldozta a mozgalmat a hagyományos vallástól: olyan „politikai vallást” – pontosabban: ideológiát – alakított ki, amely magába olvasztotta a transzcendentális és a civil vallást.⁸² Ezt tette egyébként nemcsak ő, hanem barátja, sógora, ideológusa Ion I. Moța is (aki aztán a világiasabb jellegű barátjával Vasile Marinnal, 1936 elején életét vesztette a spanyol polgárháborúban, Majadahondánál, amely ma legionárius zarándokhely). A transzcendentális vallás a görögkeleti ortodoxia, a civil vallás a nacionalizmus, egyre erősebb rasszista jelleggel. A szintézis mindkettőt fellazította, megmásította. A legionarizmus a vallás és a mítosz labirintusa lenne?

Az 1960-as években a nagyenyedi börtönben őszintén megvallotta az egykori szerzetes és szerkesztő: „Úgy összevgyítettük az egyházat a Vasgárdával, hogy nem tudtuk megkülönböztetni, hol kezdődik az egyik, és hol végződik a másik.”⁸³ Annál is kevésbé, mert Nae Ionescu egyik híve büszkén hirdette 1943-ban, hogy a Légió az Egyház testének része.⁸⁴ Egyik mai elemző szerint „a politikai vallás és a vallás politikai instrumentalizálása keverednek egymással és összezavarják a kártyákat”.⁸⁵ Vagy inkább a történészeket. A német-román kapcsolatok monográfusa szerint a legionarizmus „tisztán val-

⁸¹ I. P. PRUNDENI: Dumnezeul e fascist. *Porunca Vremii*, 1937. július 20. Idézi: Radu IOANID: The Sacralized Politics of the Romanian Iron Guard. In: *Fascism, Totalitarianism and Political Religion*. Szerk.: Roger GRIFFIN. London–New York, 2005. 141.

⁸² Traian SANDU: *Un fascisme roumain*. I. m. 27.

⁸³ Raportul colonelului Crăciun către Ministerul de Interne la încheierea reeducării II.

http://www.editurachristiana.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=124:reeducarea-de-la-aiud-raport-oficial-&catid=26:cuvantul-christianei&Itemid=85 (2014-08-27)

⁸⁴ Gheorghe RACOVEANU: *Mișcarea Legionară și Biserica*. Prahova, 2003. 17.

⁸⁵ Traian SANDU: Le fascisme roumain dans un contexte centre-européen: historiographie et problématiques.

http://hal.archives-ouvertes.fr/docs/00/55/07/32/PDF/DA_finitif-Fascisme_centre-europa_en_-_historiographie.pdf (2013-08-03)

lásos mozgalom”, antiszemitizmusa „vallásos, nem nemzeti és nem rasszista”.⁸⁶ Egy mai, sokoldalúan tájékozott brit történész szerint: „Ez az egyetlen európai fasiszta mozgalom, amelynek a magva vallás (ebben az esetben a Román Ortodoxia).”⁸⁷ A mozgalom vallásos jellegét hangsúlyozza egy olyan ember is, aki zsidó gyermekként tapasztalhatta meg, mit ígér neki a Vasgárda.⁸⁸ De vajon – ha már itt tartunk – ez a mag nem kereszténységellenes „vallás”? Lássuk az érvek és ellenérvek kavalkádját!

A legionáriusok mozgalmuk keresztény jellegének hangsúlyozásával érzékeltették saját mozgalmuk eredetiségét, és ezzel autonómiáját, mozgásszabadságát a többi fasizmussal szemben. Alexandru Cantacuzino ebben élen járt, de az 1935-ös craiovai diákkongresszuson világosan megmondta, miről van szó: „Csodálatos jelentőségű idöket élünk, amikor új nemzeti lelkek alakulnak ki, jövőbeni fajok és temperamentumok készülnek. Fájdalmas korszakban élünk, amelyben kiválasztódnak az emberi teremtmények, amelyek képesek túlélni a történelemben. Európában már kivált néhány császári, uralkodó lelkű faj. Ezek Olaszország és Németország. Az uralkodó lények között akarunk lenni? Akkor el kell kezdenünk jellemünk, lelkünk és szokásaink felülvizsgálatát, kemény nevelését és kíméletlen sebészetét. Kettős munka vár: az egyik a gyógyítás és megtisztítás, a másik az alkotás.”⁸⁹ Ehhez kellett a vallás. A Vasgárda német monográfusa hangsúlyozza is, hogy a legionarizmus a nácizmushoz hasonló „szekularizált vallás”, csak a különbséget leplezi, hogy „Romániában a politika és a vallás még nem különült el”.⁹⁰ A két mozgalom között – fejtegeti

⁸⁶ Andreas HILLGRUBER: *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu*. București, 1994. 47.

⁸⁷ Michael BURLEIGH: *Sacred Causes*. London, 2006. 270.

⁸⁸ Stephen FISCHER-GALATI: *Codreanu, Romanian National Traditions and Charisma. Charisma and Fascism in Interwar Europe*. Szerk.: António Costa PINTO, Roger EATWELL, Stein UGELVIK LARSEN. New York, 2007. <http://books.google.hu/books?id=5wXtAgAAQBAJ&dq=Charisma+and+Fascism+in+Interwar+Europe.&hl=hu> (2014-06-18)

⁸⁹ *Ideologie și formațiuni de dreaptă în România. 1931–1934. IV.* Szerk. Ioan SCURTU, Corneliu BELDIMAN, Natalia TAMPA, Cristian TRONCOTĂ, Puiu Dumitru BORDEIU, Tiberiu TĂNASE. București, 2003. 100.

⁹⁰ HEINEN: *Legiunea*. 457.

egyik román esszéista – „a szavak között volt lényeges különbség, de nem a tettekben, mert tetteleg a legionáriusok sem viselkedtek másként, mint a nácik”. A legionáriusok kereszténysége pedig nem volt más, mint „kollektív hallucináció”.⁹¹

A román sajátosság a szavak és a tettek vegyületének összetételében és horderejében rejlik. Abban, ahogy az egyházi és a politikai nyelv szavait összekeverték, a szavakat, fogalmakat átértelmezték. És ezt őszintén tették, mert fasiszták voltak. És nem csak ők. Már az első világháború lövészárkaiban kialakult a vallás és a politika szimbiózisa. A halál borzalmaival valami olyan hittel próbálták ellensúlyozni, amelyet keresztény fogalmakkal próbáltak kifejezésre juttatni. Csakhogy „a keresztény diskurzus használata nem tekintendő vallásos hitnek, bár annak látszott”. Sőt, a vallásos szókinccs használata visszaélés a hittel, blaszfémia; a vallás a háború foglya lett,⁹² aztán a lövészárkokból előbújó fasizmusé... A román sajátosság az ortodoxia és a román ortodox egyház történelmi szerepében rejlik. A falvak népe benne élt, a városoké már csak részben, és minél feljebb megyünk a társadalmi hierarchiában, a vallás egyre inkább már csak tiszteletre méltó hagyomány, vagy az sem. A legionáriusok a hagyományos világból, az ortodoxia világából hirtelen a modernitásban, a szekularizáció felé tartó világban találták magukat. A vasgárdista mozgósítás nyelvének is megvan a maga polifóniája, mert mindenkihez kellett szólnia. Viszont nem kellett felekezeti különbségeket és a szekularizációval járó problémákat áthidalni. Az érem másik oldala, hogy egyházi nyelven beszélt mindenki, csak a Sátánt másban látta, és a betyárkodást is másként ítélte meg. Főleg miután a király 1938 februárjában bevezette a maga diktatúráját, és a pátriárkát, Miron Cristeát a Vasgárdát üldöző kormány élére állította, ezzel pedig a legionarizmust, amely önmagát ortodox vallásos mozgalomnak is tartotta, maga a román egyházfő ítélte el.

Az 1938-as „nagy üldözés” alatt egy derék paraszti vállalkozó így hívta haza bujkáló legionárius fiát: „Azért költöttem rád olyan sok pénzt, hogy mint ördögi ruhát öltött betyár mász-

⁹¹ Sorin ALEXANDRESCU: *Paradoxul român*. București, 1998. 221–222.

⁹² Roger GRIFFIN: *Modernism and Fascism*. London, 2007. 156.

káljal?” Így aztán „a falu rajtam nevet”. (A papa azt is megírta, hogy büntetlenül hazajöhet, mert adott egy demizson bort a rendőrörmesternek, és csak alá kell írnia egy nyilatkozatot, amelyben megtagadja „a Sátánt”.)⁹³

Nyugaton a fasiszta homogenitás kialakításánál komplikáltabb spekulációkra volt szükség, amikor a fasiszták szemben találtak magukat a vallással és a felekezetekkel, valamint az egyházzal vagy az egyházakkal.

Mussolini híres volt arról, hogy tagadta Istent, ugyanakkor istenhívónek is vallotta magát, katolikusnak,⁹⁴ s hamar rendezte viszonyát a katolikus egyházzal. 1929-ben a parlamentben a szemfényvesztő magabiztosságával kavarta a szavakat: „A fasiszta állam jellege etikai: katolikus, de mindenek fölött fasiszta, kizárólag és lényegében fasiszta. A Katolicizmus kiegészíti a Fasizmust, és nyíltan megmondjuk: nem engedjük, hogy a metafizika vagy a filozófia leplében ránk borítsák az asztalt.”⁹⁵ Aztán megfogadta, hogy „a fasizmus tiszteletben tartja az aszkéták, a szentek, a hősök Istenét, és azt az Istent, akit az egyszerű és ártatlan nép szíve megidéző, és akihez fohász-kodik.”⁹⁶ Mussolini pedagógusa pedig a fasizmust már egyenesen azonosította a kereszténységgel.⁹⁷ Így aztán náci szemmel „a nevelőmunka már oly előre haladt, hogy a fasizmus inkább vallásnak, mint pártnak nevezhető, amely a demagóg materializmus helyébe hívó és cselekvő idealizmust állít.”⁹⁸ A fasiszta szövegekben azért az alkalomhoz illően adagolták a szavakat. Mussolini 1922-ben még büszkén hirdette: „Mi megalkottuk a magunk mítoszát. A mítosz hit, szenvedély. Nem szükséges valóságnak lennie. Valóság abban a tényben, hogy ösztöke, remény, hit, a bátorság formája. A mi mítoszunk a nemzet, a mi mítoszunk a nemzet nagysága. Ennek a mítosznak, ennek a

⁹³ Nicu CRĂCEA: *Dezvăluiri legionare. III.* București, 1997. 42–43.

⁹⁴ Giorgio PINI: *Mussolini*. Bologna, 1940. 270.

⁹⁵ Benito MUSSOLINI: *The Doctrine of Fascism*. (1932) 12. jegyzet.

<http://www.worldfuturefund.org/wffmaster/reading/germany/mussolini.htm> (2014-09-01)

⁹⁶ Benito MUSSOLINI: *La dottrina del fascismo*. I. m. 13.

⁹⁷ Nazareno PADELLARO: *Fascismo educatore*. Roma, 1938. 227.

⁹⁸ Vincenzo MELETTI: *Wesen Wollen Wirken des Faschismus*. Berlin, 1935. 23.

nagyságnak – amelyet teljes valósággá akarunk tenni – rendelünk alá mindent.”⁹⁹ Az 1930-as évek elején, *A fasizmus doktrínájában*, viszont a mítosz szót csak egyszer írta le, amikor a haladás mítoszáat elmarasztalta. Nem akarta a katolikusokat ingerelni, vagy a náci mítoszkultusz irritálta? Ki tudja, de úgy élt a maga mítoszának ígézetében, ahogy azt egykori ihletője, az anarcho-szindikalista Sorel meghatározta: „A mítosz áthatja a tudattalant, magával ragad minden erőt és minden embert.”¹⁰⁰

Oswald Mosley – hangsúlyozva, hogy a brit tolerancia hagyományaihoz igazodik – a keresztény elvet idézte: „»Add meg Caesarnak, ami Caesaré, és Istennek, ami Istené.« Minket a Nemzet ügye érdekel, és nem a vallásé. ...Örömmel fogadjuk a vallást, amely szolgálatra és a szellemi értékek tisztelésére nevel, mert a szolgálat és a szellemi értékek alkotják a Fasizmus lényegét.”¹⁰¹ Aztán boldogan fedezte fel Karl Popper 1945-ös könyvében (*A nyitott társadalom és ellenségei*), hogy Platónról Hegelig mindenki fasiszta, mert erre addig csak gyanakodott, és így a fasizmus a klasszikus európai értékek őrzője lett – az ő szemében.¹⁰² A fasiszták annak is örülhetnek, hogy sikerült a kereszténységből levezetni a náciizmust. Mert: „a náciizmus nem »Isten halálának« az eredménye, hanem inkább radikális és egyedülállóan borzasztó kísérlet Isten megőrzésére a szekularizált társadalom ellenében”.¹⁰³ „Isten halála” célzás Nietzsche nihilizmusára, amelyben sokan – nációk és antinációk – a náciizmus egyik forrását keresték. Hitler nem hivatkozott Nietzschére, annál többet Istenre. Istenképzete eklektikus, valamiféle keveréke a teremtő Istennek, a népi szólás-mondásban élőnek és a filozófusokénak, akik Istent tételezték, hogy rendszerük megálljon a lábán. Hitler istene egyben valamiféle Zeusz is, aki mellett ott vannak az istennők, a bosszú, az ínség, a béke istennője, sőt

⁹⁹ Emilio GENTILE: *The Struggle for Modernity*. Westport, 2003. 73.

¹⁰⁰ Valeriu MARCU: *Männer und Mächte der Gegenwart*. Berlin, 1930. 257.

¹⁰¹ Oswald MOSLEY: *Fascism - 100 Questions Asked and Answered*. London, 1936. 10. <http://nazbol.net/library/authors/Oswald%20Mosley/1936%20Fascism%20100%20Questions.pdf> (2014-09-01)

¹⁰² Oswald MOSLEY: *My Life*. I. m. 266.

¹⁰³ Richard STEIGMANN-GALL: *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919–1945*. Cambridge, 2003. 12.

a történelemé is, mint a „magasabb igazság istennője”. Ebben a társaságban akad félisten is: az árja, az őstípus, „az emberiség Prométheusza, akinek agyából a zseni isteni szikrája örök időkre kipattant, újra és újra szítja a megismerés tűzét, amely fénybe borítja a hallgató titkok éjszakáját”.¹⁰⁴ Vadromantika ez a javából. Hitler pedig Prométheusz utódaként jelenik meg, és biblikus nyelven is beszél. A *Mein Kampf*ban leszögezte: „a mindenható Teremtő értelmében” cselekszik, „amennyiben a zsidó ellen védekezem, és az Úr művéért harcolok”.¹⁰⁵ Sőt, szívesen élt evangéliumi fordulatokkal is, mintha azokat komolyan vette volna. Olykor pedig ámennel fejezte be beszédét. A szekularizáció nyomán az egyházi kifejezések és fogalmak – sokak számára – tartalmilag kiürültek, a fasiszták azonban új tartalommal töltötték meg ezeket a kifejezéseket és fogalmakat.¹⁰⁶ Így részben látszat, részben szomorú valóság: a fasiszta nyelv a kereszténységéből nőtt ki,¹⁰⁷ és ez folytatható a judaizmusig, hiszen Hitler – ha úgy jött jól neki – népét választott népnek nevezte. Krisztusból pedig a félreértések elkerülése végett árja harcost csinált. Egyik propagandistája a *Mein Kampf*ből azt is kiolvasta, hogy „a vallás árja felfogása nem képzelhető el a halál utáni élet valamilyen formájának meggyőződése nélkül”.¹⁰⁸ Valóban, Hitler nagy művében a zsidóknak felrótta a túlvilági létben való hit hiányát,¹⁰⁹ de a feltámadást már világi értelemben használta, amikor a német nép feltámadásáról írt. Rosszallóan tette szóvá, hogy még a végén SS-szentet csinálnak belőle. Az eluralkodó sajátos vallásosságnak 1937-ben a nürnbergi pártgyűlésen egyik szónok így adott hangot: „Isten nem személy, ő az az erő, amely a világegyetemben működik. Ez az erő: az elektromos áram, a magnetizmus...” És „csak azokban a csodákban hiszünk, amelyeket látunk, hiszünk a Führer

¹⁰⁴ Adolf HITLER: *Mein Kampf*. München, 1935. 317.

¹⁰⁵ Uo. 70.

¹⁰⁶ Friedrich HEER: *Der Glaube des Adolf Hitler. Anatomie einer politischen Religiosität*. München, 1968.

¹⁰⁷ George L. MOSSE: *The Fascist Revolution*. New York, 1999. 10–11.

¹⁰⁸ Richard STEIGMANN-GALL: *The Holy Reich*. I. m. 251.

¹⁰⁹ Adolf HITLER: *Mein Kampf*. I. m. 336.

megjelenésében.”¹¹⁰ Ez ellentmondott a Führer képzetének, de példázta a náci pluralizmust. Hitler karizmája fontosabb volt, mint bármiféle hitvita, és a hitleri világnézet a mítoszt és azt a rasszizmust, amit tudománynak neveztek egyazon keretbe foglalta.

A náciizmus úgy kezelte a német nép felekezeti tagolódását, a katolikus és a protestáns egyházak létét, hogy „pozitív kereszténységet” hirdetett. Az 1930-as évek vége felé aztán Hitler is egyre élesebben szembefordult a kereszténységgel és az egyházakkal. Nem nézte jó szemmel az ősgermán valláskultuszt, a német istenhívó szektát sem, a filozófus Rosenberg hókusz-pókuszát unta. Az egykor buzgó katolikus Himmler antikeresztény okkultizmusát is elmarasztalta, amikor a maga tudományosnak is nevezett világnézetének mindenhatóságát hirdette, de hagyta, hogy az SS vezetősége hadd készüljön a kereszténységgel való leszámolásra. Közben Goebbels, a legnagyobb hazug beszélte leginkább a vallásos nyelvet. Ugyanakkor baráti körben a társaság szórakoztatására folyamatosan egy-egy kis beszédet tartott a monarchia és a köztársaság visszaállításáról, a kommunizmusról és a náciizmusról, és volt, aki úgy érezte, annyira meggyőzték, hogy csatlakozik a szónok által éppen előadott ügyszökhöz.¹¹¹ Goebbels szálnalmas regényének hőse, Michael, modern német ember, „Krisztus-szocialista”, a Bibliát, a Faustot és Nietzsche Zarathusztráját olvassa. Küldetéstudata áldozati tűzként lobog benne, miközben felismeri, hogy a nagy harc Krisztus és Marx, a szeretet és a gyűlölet között dúl. Végül ő, az egykori diák és frontkatona, a megváltáshoz vezető utat a munkában találja meg és abban, hogy nem fél a haláltól, ami aztán be is következik, amikor a szénbányában fejére esik egy kő.¹¹² Michael, ahogy posztromantikushoz illik, felfedezte magában Istent, miközben vallotta, hogy a másik ember szeretete

¹¹⁰ P. KIRÁLY (KÖNIG) Kelemen: *Hítlerizmus és kereszténység*. Budapest, 1946. 253.

¹¹¹ Louis P. LOCHNER: Introduction. *The Goebbels Diaries*. New York, 1948. 25.

¹¹² Joseph GOEBBELS: *Michael. Ein deutsches Schicksal in Tagebuchblättern*. München, 1942. 17. kiadás.

közelebb visz Istenhez.¹¹³ Szeretetének tárgya, némi ellenérzések után, Hitler lett. Pártja a templom, ha Hitler beszél, istentisztelet folyik.¹¹⁴ Goebbels, a hitleri messianizmus eme profétája, amikor már minden romokban állt, elégedetten állapíthatta meg, hogy nem nekik, a nácioknak kellett lerombolniuk a hagyományos világot, és most már lehet majd építkezni...¹¹⁵ Megvalósul az, amiről 1926-ban álmodott: a nemzetiszocializmus államvallássá válik¹¹⁶ – a zsidó-keresztény kultúra romjain. A fasizmus nem gyökerekből sarjadt, hanem romokra építkezett, miközben rombolt. Ez a rombolás sokak számára a gnoszticizmust idézi – és itt nemcsak a fasizmusról van szó, hanem a kommunizmusról is.¹¹⁷ A gnózis tudás, önüdvözítő tudás. A gnosztikus spekulációk szerint a test a rossz isten műve, a léleké a jó istené. Ez magyarázatot ad a világ gonoszságára. A megváltás a lélek reintegrációja, de radikális irányzatai ezt a létező világ megsemmisítésével érik el. Hitler romantikus csapongásait és elektrizáló retorikáját áthatja a gnosztikus vágyakozás – vallotta később egyik híve.¹¹⁸ Mindez nem jelenti, hogy ne lettek volna a gnoszticizmusnak humanitárius irányzatai. Kényelmetlen rokonság. A fasizmus keresztény gyökereinek kutatói tapintatosan hallgatnak a gnóziszról, pedig ez Camus számára nem más, mint „szörnyű kereszténység”.¹¹⁹ Most ez némileg divatos lett, és inkább a világ megváltoztatását.¹²⁰

A legionarizmus egyszerűbbnek tűnik, mint a náciizmus.

¹¹³ Uo. 19.

¹¹⁴ Hans-Ulrich WEHLER: *Der Nationalsozialismus*. München, 2009. 198.

¹¹⁵ J. P. STERN: *Hitler. Der Führer und sein Volk*. München, 1981.

¹¹⁶ Joseph GOEBBELS: *Tagebücher*. I. k. Szerk.: Elke Fröhlich. München–New York, 1987. 278.

¹¹⁷ Eric VOEGELIN: *Science, Politics and Gnosticism*. Chicago, 1968.; Harald STROHM: *Die Gnosis und der Nationalsozialismus*. Frankfurt am Main, 1997.; Alain BESANÇON: *Nenorocirea secolului*. București, 2007.

¹¹⁸ Ian KERSHAW: *Hitler*. London, 2008. 114.

¹¹⁹ Albert CAMUS: *Essais*. Paris, 1965. 1268.

¹²⁰ Hannah ARENDT: *Essays in Understanding 1930–1954*. New York, 1994. 135.

Ortodoxia és legionarizmus

A német felekezeti megosztottság miatt Nae Ionescunak „úgy tűnt, hogy egyedül a spirituális, a vallási közösség képes legitimálni a politikai sorsközösséget. Úgy vélte, hogy a nemzetiszocializmus a maga teljességében elsősorban Keleten és Délkelet-Európában, főleg Romániában valósulhat meg, ahol az egyén nyugati irányú leszakadása a csoportról még felületes, és ahol meg lehet valósítani – vallási szinten – a politikai társadalom teljes szellemi közösségét, mivel a nép a maga egészében ortodox.”¹²¹ Ez az igazhívók nemzetiszocializmusa. Hiszen Ionescu egyik legviccesebb és legvésztjóslóbb megjegyzése szerint „az eretnek akkor is bűnös, amikor igaza van”.¹²² És miként Ivan Karamazov élete vége felé a Nemzet és az Egyház összeolvadásán törte a fejét, Ionescunál is éppen ez lehetett a „luciferi kísértés” csúcsa.¹²³ Horia Sima testvére szerint Nae Ionescu azt is hirdette volna, hogy „a Vasgárda az Ortodox Egyház politikai kifejezése”.¹²⁴

Az ortodoxiáról pedig el szokták mondani, hogy jól megfért a despotizmussal. „A pravoszláv zsarnok mindig bírta a papság szilárd támogatását, és ez a papság teljességgel alávetette magát vagy az autokrata uralkodónak, például a cárnak, vagy a megvilágosodott és abszolutista lázadónak, mint amilyen Corneliu Zelea Codreanu volt.”¹²⁵ Az ilyesfajta leegyszerűsítésnek van alapja, mégis leegyszerűsítés. A román ortodoxia együttműködött a templomokat javító és építő Vasgárdával, s mint keresztény mártírt gyászolta a két, Spanyolországban elesett vasgárdistát. A Vasgárda üdvözölte az egyháznak a szekularizmus és az individualizmus elleni fellépéseit, és természetesen támogatta az ortodoxia államvallást célzó hegemoniáját.¹²⁶ Összekötötte őket az antiszemitizmus is. Az egyház feje, Miron Cristea pátriárka

¹²¹ Mircea VULCĂNESCU: *Nae Ionescu*. I. m. 142.

¹²² Uo. 48.

¹²³ Uo. 94., 144.

¹²⁴ Ovidiu GULEȘ: *Cum am cunoscut Legiunea Arhanghelul Mihail*. Timișoara, 1993. 16.

¹²⁵ Paul DIMITRIU: *Exerciții de memorie*. II. k. București, 1995. 197.

¹²⁶ Armin HEINEN: *Legiunea*. 297.

viszont szembefordult a Vasgárdával, amikor az élesen szembe került az uralkodóval. A Vasgárdát felszámoló rendszer miniszterelnöke lett, miközben sok papja legionárius harcosként tevékenykedett. „A nemzeti-legionárius” államban az egyház maga is parírozott a Vasgárdának – amíg ez osztozott a hatalomban. Maga Nicodim pátriárka mondta 1940 decemberében, hogy „a mi ortodox Egyházunk régi hagyomány folytán alá van rendelve az állam világi hatalmának”. És bár ő maga személyesen elveti Mihály uralmát és a nemzeti-legionárius államot, „az Egyház fejének minőségében nem foglalhat állást az állami hatalom hordozói ellen”.¹²⁷ Az 1941-es januári felkelés után a papokat minden politikai tevékenységtől eltiltó államvezető, Antonescu mellé állt, és „bukott angyaloknak” nevezte a legionáriusokat, akiket megkísértett a hatalomvágy.¹²⁸ Liviu Stan teológus hangsúlyozta is, hogy az egyház harmóniában áll a társadalom természetes organizmusával. A hit és az egyház kiegyenlítő, korrigáló szerepet játszik, amikor az emberek olyasmibe ütköznek, ami nem természetes.¹²⁹ Viorel Trifa – az 1941-es bukaresti pogrom egyik szervezője – a következőket vonta le Moța életéből és halálából: „Az embernek, ha meg akarja örökölni a menynek országát, szent dolgokkal is kell foglalkoznia”, és „csak az a jótett használ neki, amit felebarátjának és országának javára tesz.”¹³⁰ Imbrescu nem felejtette el, hogy Codreanu megmondta: az ökumenikus szellem és a szeretet közössége vet véget a szabadság–tekintély antinómiának – „mozgalmunk az ortodoxia politikai kifejeződése”. Ökumenia: lelki közösség azokkal, akik Krisztus misztikus testét alkotják „az Ő Egyházában”. Ebből ki van zárva a pápa, aki magát Isten vikáriusának tartja („ördögi módon”), és ki van zárva a protestantizmus, amely minden embert vikáriusnak tart, sőt önistennek. Az ökumené nemzeti jellegű, „a Mozgalom Teológus Népet csinál, amely az Új Érában

¹²⁷ Ioan HUDIȚĂ: *Jurnal politic. 7 septembrie 1940 – 8 februarie 1941*. Szerk.: Dan Berindei. București, 2000. 158.

¹²⁸ Mirel BĂNICĂ: *Biserica Ortodoxă Română, stat și societate în anii '30*. București, 2007. 214.

¹²⁹ Liviu STAN: *Biserica în Statul legionar. Însemnări sociologice*, 1940. december 15. 8. sz. 9.

¹³⁰ Viorel TRIFA: *Ce învățăm de la Moța? Libertatea*, 1941. január 19. 1. sz.

megtanítja a nacionalizmus igazi értelmét: misszió az, amelynek célja az Igaz Hit univerzalizálása. Semmiképpen sem »messianizmus«, »imperializmus« vagy »rasszizmus«, mint valami mítosz, hiszen azok alapja nem a keresztényi szeretet, mint a legionárius iskolában.”¹³¹ Hogy ez mennyire vehető szó szerint, azt a mozgalom története tanúsítja. Ennek pragmatizmusát viszont jól megvilágítja az, amit Corneliu Zelea Codreanu özvegye az 1990-es évek elején válaszolt arra a kérdésre: a harc mellett „szükségünk van-e a szentségre?” „Igen. Szükségünk van a vallásra – mondta. – Semmit sem tehetünk Isten segítségével nélkül. Semmit sem lehet tenni. Ezt az utat tehát nem kell mellőzni. Aki akarja, elfogadja, aki nem, nem. Nem! Kezdetől fogva el kell fogadni. Amiként az ember elfogadja a Legionárius Mozgalmat, azt, hogy harcol, énekel, és mit tudom én még mit, ugyanúgy el kell fogadnia ezt a vallásos részt, a hitbeli részt.” És így a mozgalom „tisztán ortodox” jellegű.¹³² Viszont Codreanu irány- és mérvadó könyvében került az ortodox egyház megnevezését.¹³³ Míg Anania kolozsvári érsek vitatta a legionarizmus ortodox jellegét, Iustin atya, aki 12 évet húzott le, rendületlenül kitartott, és börtöntapasztalatai csak erősítették hiedelmét: „A legionarizmus nem volt szekta, teljességgel alávetette magát az Apostoli Egyháznak, az ortodox hit tanításainak, sok áldozattal szolgált Krisztus Egyházát, tette ezt a sok mártír saját élete árán, akik életüket az Egyháznak és a népnek szentelték. Azok az emberek, akiket a börtönben személyesen megismertem, és akik kenyerüket, ruhájukat a legszerencsétlenebbeknek adták, nem tudván elviselni testvéreik szenvedéseit; inkább ők haltak meg, mintsem testvéreik, és olyan erővel vallották meg hitüket, az ortodox hitet, hogy sok börtönört megszelídített hitük ereje, és elnémultak hitük szilárdsága előtt.” És ez a szenvedés lett

¹³¹ Ilie I. IMBRESCU: *Biserica și Mișcarea Legionară*. 1940. 111., 180., 200. www.miscarea.net/imbrescu-ucenicul-harului-divin.doc (2013-10-14)

¹³² Interviu inedit cu Elena Codreanu, soția fondatorului Mișcării Legionare. Corneliu Codreanu nu a părăsit țara pentru a evita răzbumarea autorităților. <http://vlad-mihai.blogspot.com/2010/06/interviu-inedit-cu-elena-codreanu-sotia.html> (2014-09-01)

¹³³ Alexander F. C. WEBSTER: *The Romanian Legionary Movement*. Pittsburgh, 1986. 19.

„hitünk szentségének alapja”. A kérdésre, hogy mi a legionárius mozgalom, így válaszolt Iustin atya: „Itt nem csinálunk elméletet. Láthatod, mi van itt – és a hívekre, valamint a börtönök szentjeinek áldozatával felépített kolostorra mutatott: ez az!”¹³⁴

Nyugati keresztény szemmel mélyebb dogmatikai-teológiai alapja van a Vasgárda és az ortodoxia viszonyának. A kolozsvári Juhász István, református lelkész és egyháztörténész, amikor Nichifor Crainic tanait jellemezte, olyan képet adott azokról, amelyek a vasgárdista nézetekkel is rokoníthatók. Sokban egyeznek Nae Ionescu metafizikai elképzeléseivel, de Crainic annyiban hitelesebb ortodox, hogy teológiai tanár is volt, sőt egyházfőszékre is törekedett: „Gondolatrendszere szerint az egyház kozmikus világába a nemzet mint természeti egység szervesen tagolódik bele. A teológiai terminológia szerint értelmezve ez az álláspont azzal a veszéllyel járhat, hogy amikor az egyház a nemzetet mint természeti egységet ismeri el és mint ilyent illeszti be a maga világába, azzal együtt elfogadja és szankcionálja a nemzet természeti mivoltába beletartozó nemzeti önkényt, önzést, bünt és hatalomvágyat is.” Mert „a görögkeleti kereszténység – misztikus jellege szerint – a világ és az egyes nemzetek megújulásának az útjául nem a bűn öntudatosításának és az ellene való, döntés elé állító harcnak az útját ismeri el. Ez a világ s benne a nemzetek már benne vannak abban a nagy kozmikus egységben, az egyházban, amelynek az élete nem tudatosítható módon, misztikus módon halad a teljes megújulás felé: itt tehát nem a mindennapi élet döntésére és harcára, erkölcsi megújulására van szükség, hanem csak bele kell állni az átalakító erőknél abba a misztikus módon áradó s e világot átalakító folyamába, mely az egyház életén, liturgiáján, az elmélyülésen és az imádságon át közvetítetik.”¹³⁵ Az átpolitizálódás útjára lépő és átstilizált – tehát nem az egész román – ortodoxia diagnózisa ez. Az út végén ott áll az állam és az egyház egységét megvalósító etnokratikus állam fantomja,

¹³⁴ <http://www.apologeticum.ro/2013/06/parintele-justin-parvu-biografia-unei-biruinte-video-miscarea-legionara-evocata-de-sfantul-parinte-justin/> (2014-09-03)

¹³⁵ JUHÁSZ István: Az újértelmű román nacionalizmus. *Hitel*, 1937/4. 13.

amelyet Crainic Krisztus törvényeként, ortodox eszményként hirdetett meg.¹³⁶ A félig-meddig szemtanú Makkai László szerint Codreanu nézete az élet céljáról, a feltámadásról „mindelestől az ortodoxia világából nőtt ki” – az imígyen jellemzett ortodoxia világából. Mert „míg a nyugati kereszténység törekvése elsősorban arra irányul, hogy a hívőket felkészítse a bűn ellen vívott egyéni harcra, és így jellemzője a személyes eticizmus, addig az ortodoxia célja a halhatatlanság javainak már e földön való közlése, a hívőnek az istenséggel való személytelen, üdvözült eggyé olvasztása a kultusz, a böjt, az imádságos elmélyülés által.” Ez a kollektivizmus, melyből hiányzik „az autonóm ember felelősségérzete, ...tág teret enged a közösségi önzésnek, a kizárólagosságnak, ami a Vasgárdánál a nyílt erőszak rendszerré válásáig fajult. Mintegy mitologikus küzdelemben a román lélek két ősi bűnének, az erőszaknak és a korrupciónak gigantikus harca zajlott le Nagy-Románia életében, a Légió egymásra szabadította ezt a két elemi erőt, és a harcban maga is elvérzett.”¹³⁷

Ezt a jellemzést sokan nem bocsátották meg, mert a lélek metaforája valami eredeti adottságra utalt. És ilyesmi nincs. De lehet az a bizonyos *id*, amelyet Freud fedezett fel, és amit Kosztolányi Dezső *ósvalaminek* fordított. A lélek már csak a tudattalanra épülő köztes tudat szűrője. Viszont sokan gondolkoztak akkor a fasizmusról a lélek fogalmával élve. Például Levinas, aki azt fejtegette: „Hitler filozófiája primér jellegű”, és olyan „elemi erők szabadulnak el benne, amelyek szétfeszítik a nyomorúságos frazeológiát,” és „felkeltik a német lélek titkos nosztalgiáját”, megkérdőjelezi „a civilizáció elveit” és „az ember emberségét”.¹³⁸

Erre a szemléletre, hasonló szemléleti keretekben, a Vasgárda-ellenes román válasz csak az lehetett, hogy Codreanút és a macedo-románokat kirekesztik a románságból, idegennek

¹³⁶ Nichifor CRAINIC: *Ortodoxie și etnocație*. București, 1940. 172.

¹³⁷ MAKKAI László: A „nagy román” kísérlet két évtizede. *A románok története*. Bp. 1941. 393–394.

¹³⁸ Emmanuel LEVINAS: *Quelques réflexions sur la philosophie de l'hitlérisme*. Paris, 1997. 7., 26.

nyilvánítják őket: Codreanu korcsnak, a macedo-románokat balkániaknak. Antonescu egyik életrajzírója szerint „Codreanu és társai vallásos miszticizmusa összeolvadt az egyszerű nép primitív ortodox képzetével, és olyan fanatizmust okozott, ami általában nem jellemzi a románokat”. Ugyanez a szerző viszont később már arról írt, hogy „a Vasgárda vallásos miszticizmusának stupid formái nem magasabb vallásos etikából, hanem csak a tömegek obskúrus bigottságából fakadtak”.¹³⁹

A kommunisták is nehezteltek Makkai jellemzésére, mert miközben a kommunizmus el akarta törölni a múltat, maga is a maga módján az erőszak és a korrupció világát építette – más áldozatokkal és más haszonélvezőkkel. Viszont akad mai román esszéista, aki maga sem lát mást a modern román történelemben, mint periodikus önpusztítást: az egyik nemzedék lerombolja azt, amit a másik alkotott, és teszi ezt a megújulás mítoszának ígézetében. A legionáriusok pedig „nem cselekedtek mást, mint bekapcsolódtak ebbe a románoknál járványszerű infernalis ciklusba, a rombolás és a halál általi megújulás ciklusába”. Amíg Manole mester egy legenda szerint csak a feleséget építette be a kolostor falába, a legionáriusok saját magukat is. „Az önfeláldozás hatott a mások feláldozásához szokott közönségre, becsület és férfiasság bizonyítékaként hatott, de ez a közönség nem szokott hozzá ahhoz, hogy feltegye a kérdést: vajon az áldozatnak önmagában, bárki feláldozásának van-e értelme, és feltétlenül szükséges-e?”¹⁴⁰ Amíg Makkai László a román történelmet jellemző erőszak és korrupció kettősségét összekapcsolta az egyéni felelősség hiányának vallásos megalapozottságával, az idézett román esszéista inkább kerüli az ortodoxia problémájának ilyenén való feszegetését.

A Vasgárda német monográfiáját átíró orosz szerző azonban mintha megerősítené Makkai kemény ítéletét, amikor arról értekezett, hogy nyugati szemmel a Légió különösnek és vadnak tűnik, holott az ortodoxia archaikus formákat őriz. Codreanu az isteni törvényekre hivatkozott, a teokráciát vallotta. Mivel

¹³⁹ Ion GHEORGHE: *Un dictator nefericit. Mareşalul Antonescu*. Bucureşti, 1996. 111., 139.

¹⁴⁰ Sorin ALEXANDRESCU: *Paradox*. I. m. 215–215.

Kelet- és Délkelet-Európában nemzet és vallás elválaszthatatlan, inkább vallási rendről, mint politikai pártról volt szó.¹⁴¹ „A földiek életébe való isteni beavatkozásnak, a szentek segítségének a hite részlegesen még él a mai katolicizmusban. Az ortodoxiában ez mindig is élő elem volt.” Példa erre Codreanu kinyilatkoztatása is a földi halandók életét irányító titokzatos erőkről.¹⁴² Viszont ennek némileg ellentmond 1931 decemberében tartott első parlamenti beszéde, amely szerint a nap nem Moszkvában, hanem Rómában kel föl.¹⁴³ A katolikus Spanyolországban sem egyszerűen az ortodoxia bajnokaiként léptek fel Moța és társai. Azt is lehet mondani, hogy pápábbak akartak lenni a pápánál. De ez a keresztény szolidaritás inkább arra „a pozitív kereszténységre” vall, amelyet a nácik hirdettek. A szerep, amelyet Codreanu vállalt, a régi vajdákéra emlékeztet. 1934 februárjában így vallott naplójában: „A pogány állam korszaka után az egyházi újjáépítés és alapítás korszaka jön el. Ez a mi korszakunk.”¹⁴⁴ Nem új egyházat akart alapítani, hanem kolostorok és templomok építésére gondolt, ahogyan azt a vajdák tették hajdan. Az egyház fölé akart emelkedni, mint maguk a vajdák is, és ezt megtehetette annál inkább, mert az egyház nem ismerte el soha, hogy elválasztották az államtól.¹⁴⁵ Nemzetfelfogását felekezeti föléltetés is jellemezte. Görögkatolikusok akadály nélkül beléphettek a Vasgárdába, amely természetesen az ortodoxiát tekintette nemzeti vallásnak, de a nemzetkultuszban némileg háttérbe szorult a felekezeti különbség. Igaz, e két felekezet papjai közös rítushoz tartották magukat. A római katolikusokkal már több baj volt. Codreanu 1938 januárjában körlevélben tiltotta meg, hogy a moldvai római katolikusok két megyéből három évig beléphessenek a Vasgárdába; és ezt nem felekezeti

¹⁴¹ Андрей Вячеславович ВАСИЛЬЧЕНКО: *Между Дуче и Гитлером: румынские ученики фюрера*. Москва, 2004. 52., 55., 56., 70.

¹⁴² Uo. 56.

¹⁴³ Андрей Вячеславович ВАСИЛЬЧЕНКО: *Между Дуче и Гитлером*. I. m. 129–130.

¹⁴⁴ Corneliu Zelea CODREANU: *Însemnări*. [1934] Editura Pământul strămoșesc, 1963. 23.

<http://ro.scribd.com/doc/89721080/Corneliu-Z-Codreanu-Insemnari-ed-Pamantul-Stramosesc-1963>

¹⁴⁵ Mirel BĂNICĂ: *Biserica*, I. m. 162.

megfontolásból tette, hanem azért, mert ezek „tüntető módon a Legionárius Mozgalom ellen szavaztak”.¹⁴⁶ Horia Sima szerint „a vallásos eszme magába foglalja a nemzeti eszmét”.¹⁴⁷ A nép viszont már-már a romantika demiurgusa: „Egy nép története mindennapi alkotás.”¹⁴⁸ Kellett egy szuperego, ez lett a nép, és a népben való üdvözülés garanciája: Isten. Ez már némileg kantai logika; Sima gimnáziumi filozófiatanár volt. A mából visszatekintve „a román ortodoxia inkább hit nélküli hagyomány, mintsem a hit hagyománya”. A rítus életformába ágyazódott be, inkább társadalmi gyakorlat és identitásforma volt, mintsem „az Evangélium hitének társadalmi kifejeződése”.¹⁴⁹ Így könnyebben lehetett átpolitizálni a mozgalmat.

Alice Voinescu, kifinomult filozófus–esztéta 1941 júniusában, miután mindig is figyelte, mi történik körülötte, naplójának megvallotta: „Mefogadtam, hogy megpróbálom megérteni Moța esetét, akit ők (a legionáriusok) keresztény misszionáriusként magasztalnak, de én ezt nem értem. Nem olvastam, amit írt, és nem ismertem őt. De a többiek pogány miszticizmusa után ítélve nem nagyon hiszem, hogy a keresztény áldozat szelleme vezette, hanem inkább antikommunizmusa. Bennük minden valami ellen irányul, csak forradalmárok, de nem keresztények. Nem a szeretet szellemét képviselik.”¹⁵⁰ Pontosabban: a szeretet szellemét csak befelé – a csoporton belül – képviselték, miközben dák harcos hagyományokat vallottak. Ionesco viszont a legionárius dák kultuszt a visszájára fordította: „A balkániak keresztényeknek vallják magukat, de egyáltalán nem azok. Lehet hitük, de nem lélektani hit, hanem valami elhatározásból eredő hit. Nem ismerik a könyörületet. Hitüket nem lehet hitnek tekinteni, annyira különbözik a katolikusok és a protestánsok érzelmes, lélektani és intellektuális hitétől. A pópák materialisták, gyakorlatiak, ateisták a szó nyugati értelmében; gazemberek, satrapák, feketeszakállas ravaszok, könyörtelenek, igazi

¹⁴⁶ Corneliu Zelea CODREANU: *Cîrculări și manifeste*. München, 1981. 238.

¹⁴⁷ Horia SIMA: *Omul nou*. (H. n.) 1949. 17.

¹⁴⁸ Uo. 26.

¹⁴⁹ Daniel BARBU: *Etica ortodoxă și «spiritul» românesc*. In: *Fîrea românilor*. Szerk.: Daniel BARBU. București, 2000. 181.

¹⁵⁰ Alice VOINESCU: *Jurnal*. București, 1997. 231.

»trákok«... A Vasgárda nem mulékony jelenség, hanem valami-féle mély balkániság, a kifinomultságot nélkülöző balkáni lélek keménységének a kifejezése.”¹⁵¹ Más szóval: „a legionarizmus a könyörület vallásából a bűn ideológiáját állította elő”.¹⁵²

Mindezt Nae Ionescu egyik tanítványa 1943-ban némileg másképpen látta, s a maga módján megerősítette, amikor azt fejtegette: az *Újszövetség* idézeteivel mindent és mindenek az ellenkezőjét igazolni lehet, azt is, hogy „vásároljunk kardokat”, és azt is, amit Tolsztoj meg Gandhi hirdetett: nem ellenállni, mint Krisztus vallotta. Csakhogy „az embernek nincs joga szemtelenül Isten mellé ülni a Trónra”. És „népünk a múltban el tudta kerülni a veszélyt, nem olvasta az *Újszövetséget*. Elég volt, amit olvastak neki, és átélhette az Evangélium abszolút igazságát, az Evangéliumét, amely ott áll az oltárnál, és mindenki megcsókolja. A Legionárius Romániában pedig a pap nem jár revolverrel, hanem imádkozik.”¹⁵³ Csakhogy előtte hadakoztak és hadakozásra buzdítottak, és ezért nem róttta meg őket a ravas szerző... A konzervatív filozófus, C. Rădulescu-Motru, aki mindig kellő távolságot tartott a Vasgárdától – egy kis antiszemita mellévágással – így osztott igazságot: a román államférfiak a francia forradalom ígézetében „racionális úton akarták megújítani az államot és nem a keresztény szellemiség útján. Corneliu Zelea Codreanu volt az első, aki ösztönösen megérezte ezt a hibát. Az ő politikai pártja kezdetben az egyház szárnyai alatt állt, Mihály arkangyal volt a patrónusa... De Codreanu későn kapcsolt. Most a papok térjenek vissza a keresztény szellemiség útjára”, ne akarjanak a bosszúálló Jehova szolgálói vagy pogányok lenni.”¹⁵⁴ Mihaela nővér, aki valamikor lelkes híve volt a Vasgárdának, meg is hagyta végrendeletében: „Vétkeztünk, amikor kardot rántottunk, és el is fogadtuk, hogy kard által vesszünk el.”¹⁵⁵

¹⁵¹ Eugène IONESCU: *Prezent trecut, trecut prezent*. București, 1993. 156.

¹⁵² Marta PETREU: *Cioran sau un trecut deochiat*. Iași, 2011. 73.

¹⁵³ Gheorghe RACOVEANU: *Mișcarea Legionară și Biserica*. Prahova, 2003. 21., 33.

¹⁵⁴ Preoții în politica. *Biserica și școală*, 1941. március 9. 10.

¹⁵⁵ Duiliu T. SFINȚESCU: *Răspuns la întrebări ale tinerilor care doresc tot adevărul despre Mișcarea Legionară*. București, 1996. 367.

A Vasgárdát az ortodoxiával összemosó általánosítások lehetnek szépek, tetszetősek. A rálátás eredményei. Olyanok, mint a légi felvételek; csakhogy ezeken jól kirajzolódik, hogy milyen régészeti leletet rejt a föld, amit rajta járva nem igazán érzékelünk. A történészek általánosításai azonban gyakran eltakarják azt, amit a terepen közelről érzékelhetünk. Vajon ezek a nyugati keresztény (református) látószögből kialakított – tetszetős – általánosítások elősegítik-e a legionarizmus megismerését? Kétségtelenül egybehanganak a Vasgárda eredetiségét hangsúlyozó önvallomásokkal. Ortodox teológusok és ortodoxizáló világiak erősítik meg az idézett általánosítások érvényét. Jellemző, ahogy egyes legionáriusok Dosztojevszkij világát idézték meg. Például Arşavir Acterian, aki szerint „Raszkolnyikov önmagáért öl, saját boldogsága érdekében. Nem érdekli az egyház, sem a nemzet. Egyedül bűnhődik, szenved, üdvözülni. A földi paradicsom nem lehetetlen, mihelyst semmi sem lehetetlen. Hiszen Isten csodák forrása. A paradicsomot viszont ki kell érdemeljük, imánkkal is. Egy nemzetnek meg kell teremtenie a saját lelkét ahhoz, hogy megérdemelje a paradicsomot. A kommunizmusban nincs hierarchia, nincs üdvözülési lehetőség, mert a tekintély csakis az anyagi erőn alapul. Csak az Úr hadserege teremt kapcsolatot a vallási és a politikai hatalom között, és ezzel visszaállítja az igazi tekintélyt. A diktatúra a szellem nevében... az ég áldása... A legionárius mozgalom csak belső folyamat, s a Román Nemzet öntudatosodásának kiteljesedésével győzhet, ha ez a folyamat magával ragadja a románok többségét.”¹⁵⁶ Sokakat magával is ragadott. Példa rá Alexandru Constant. A *Bűn és bűnhődés* azzal zárul, hogy Raszkolnyikov feltámad a szerelemben, amikor „az élet lépett a dialektika helyére”. Alexandru Constant az egyetemi tanulmányok „steril dialektikájával” szakított, amikor belépett a Mozgalomba. Ott, mint mondta, „megnyílt számunkra az út a Kapitány megértése felé,” és „akkor kezdtem érezni, hogy nemzetemben élek, sorsom összekötöm a nemzet sorsával, pontosabban: egyéni életemnek sorsot adok”. Mindezt Moţának kö-

¹⁵⁶ Arşavir ACTERIAN: *Blestem și răscumpărare. Ideea Românească*, 1935/2-4. 86.

szönhette, aki maga volt „a híd könyvíví, száraz és közömbös intellektualizmusunk és értelmet, hitet, döntést adó román, valamint keresztény spiritualitásunk között”. „Moţán keresztül érkezünk el a Kapitány szívéhez, a belé vetett teljes hithez”.¹⁵⁷ Codreanu Krisztus-pótló figura, és Dosztojevszkij világában is akad, aki nem hisz Istenben, de hisz Krisztusban. Ugyanakkor éppen Dosztojevszkij regényvilága az, amely meghaladja az ortodoxiáról kialakított nyugatias általánosításokat. Zoszima sztarec csodálatos tanítása ellentmond a legionarizmusnak. Jellemző, hogy 1919-ben a magyar kommunista Sinkó Ervin a kommün ellen lázadó fiatal tiszteket nem állította falhoz, hanem a Ludovika kápolnájában Zoszima sztarecról prédikált, amiért aztán akadt olyan elvtársa, aki őt akarta kinyírni.

A Vasgárda nem ortodox termék, hanem összeurópai fejlemény – a maga eredeti jellegzetességeivel. A fasizmusokban több a közös gnosztikus vonás, mint a kereszténység eltorzításából adódó. A nyugati kereszténység sem kínált védelmet a fasizmus ellen. A fasiszták hatékonyan instrumentalizálták a kereszténységet, a keresztény egyházakat és felekezeteket igyekeztek maguk alá gyúrni – több-kevesebb sikerrel. Aztán terjedt a náciizmus, mely kívülről akarta felszámolni a kereszténységet. A legionarizmus viszont belülről bomlasztotta a kereszténységet, miközben vallásos tradicionalizmust is hirdetett, és jobban igazodott a hagyományokhoz. Gnosztikus spekulációk csak néhány kifinomultabb értelmiségit jellemeztek, őket is inkább már 1945 után, mint Mircea Eliadet és Ciorant, aki egy időre valósággal a neognózis prófétája lett, majd azzal is szakított.

A legionárius mitológia utóéletéről

1989 után a Vasgárda feléledt, és ma is terjed. Előjöttek a régi legionáriusok. Meséltek, és szidták egymást. Viszont a régi elkötelezettség működött. Példa rá Şerban Milcoveanu orvos, aki Parhon tanítványának vallja magát, ama Parhonénak, aki mindig is határozott antifasiszta magatartást tanúsított. Besúgással vádolják a régi kamerádok, és ki tudja? A követke-

¹⁵⁷ Alexandru CONSTANT: *Aşa erau... Cuvântul Argeşului*, 1937. február 1. 28–30.

zetesség érdekesebb. 1938 júniusi kihallgatásán nem tagadta: „A mozgalom fegyelmezett katonája volt, s ha a szervezet törvényesen működhet, megint ugyanaz a katona lesz.”¹⁵⁸ Az lett 1989 után is, bár lehet, hogy azért kapott szabadkezet és pénz a kiadványaira, hogy megossa a mozgalmat, és támadja a simistákat. Nem is mulasztott el semmilyen alkalmat sem Sima szidalmazására. Codreanu gyilkosának tartotta őt. Amikor meglátogattam Milcoveanut Petőfi Sándor utcai otthonában, úgy beszélt a Kapitányról, mint aki jelen van. 1941-ben is úgy nyilatkozott a sajtóban: „Tudja meg az egész világ, hogy nem az élők, hanem a holtak kormányozzák a nemzeteket.”¹⁵⁹ De hol is vannak a holtak? Erre választ ad a „Legionárius Miorița” című költemény – illetve a hozzá fűződő zavaros misztika. Miorița magyarul: *Bárányka*. A népballada szerint a *bárányka* tudatta gazdájával, hogy meg akarják ölni, mire ez végrendelkezett: mondja meg anyjának, hogy megülte lakodalmát a világ királykisasszonyával. A „Legionárius Miorița” nem azt jelenti, hogy a *bárányka* belépett a Vasgárdába, hanem azt, ahogy egy legionárius a pásztorfiú helyébe lépve átéli a drámát, és az anyjának megüzeni, hogy a csillagok közé ment fel a Kapitány után, a felhők között járkal a nicadorokkal és a decemvirekkel, akik maguk is vőlegények.¹⁶⁰ (A három nicador: Nicolae Constantinescu,

¹⁵⁸ MID, 41/1938. 10.

¹⁵⁹ MID, 31/1938. 35.

¹⁶⁰ Dumitru LEONTIEȘ: Miorița legionară. *Gazeta de Vest*, 1996/120. 13–14. A szerző 1956-os versei jobban sikerültek, pl. *Az országban, ahol újra forr a must*: Az elnyomásból, megaláztatásból / lobbantak fel a lángok, / és reggelre virradóra / elborították Magyarországot. / Falu- és városzserte ezer barikádon / szabadságért küzdött a magyarság, / megnyitlak a sírok, ezeréves / bűnöktől tisztult meg az ország... // Mikor aztán az utolsó hős is elesett, / s az üldöztetés újra kezdetét vette, / elindultak újabb ezrek / friss sírokba, börtönbe, lágerekbe. // Évek múltak el már azóta, / s nem támasztottak fel egyetlen vértanút, / egyetlen rab nem szabadult / az országban, ahol újra forr a must... Vagy *A szabadság zászlaja*: Eltiporják a nyögő a falvakat, / nyögve sok büszke város roppan / a súlyos lánctalpak alatt, / az égből zúgó golyózáporokban. / A felkelésre halál árnyéka vetül, / s közben a Nyugat álnokul / kéztördelve ikonok elé borul. / / Nagynéha még sorozatlövések / és kurta SOS-jelek hallszanak: / „Fegyvert küldjetek minél hamarabb, / küldjetek segítséget! / Minden ház gyászba borulva jajgat, / az ellenség vérbe fojtja / a szabadságot, a forradalmat!” / / Az esttel együtt ölmos némaság / ereszkedik a tájra, / rejtkeiből előbújik a párt / összes hiénája... / „Vae victis” – s bárkinek,

Ion Caranica és Doru Belimace ölte meg Duca miniszterelnököt, a decemvirek az a tíz férfiú, aki Mihail Stelescut végezte ki egyenként 12 lövéssel, majd fejszével feldarabolta mint árulót.) Codreanu ma legionárius körökben szent kultusz tárgya. Van, aki az iszihaszta nemességét látja benne.¹⁶¹ Az iszihazmus célja a belső nyugalom biztosítása a Jézus-ima – „Uram, Jézus Krisztus, Isten Fia, könyörülj rajtam, bűnösön” – állandó ismétlésével. Codreanu Szűz Máriához és Pádúai Szent Antalhoz imádkozott. Viszont az a Valeriu Gafencu, aki a legionárius felkelésben is részt vett, és akit a börtönök szentjeként tisztelnek, arra a következtetésre jutott, hogy Codreanu „eltért az igazi kereszténységtől, mert alárendelte a nacionalista és politikai eszmének”.¹⁶² A megvilágosodás és a mítosz legendái együtt élnek párhuzamos életet.

Egyszer – immár az 1990-es években talán csak az emlékező emlékezetében, de annál tanulságosabban – egy pap és egy értelmiségi így beszélget a mozgalomról:

„– Mondja meg nekünk, hogy a legionáriusok keresztény mozgalmat vagy politikai szervezetet alkottak?

– Kezdetben, sokáig elitszervezet volt, amely a hit, az egyház és a szegénység által akarta az ortodox ifjúságot megújítani. Csak utolsó éveiben alakult át politikai, nemzeti szervezetté.

– Tehát így volt. Szegénységi fogadalmat tettek.

– Igen, így volt. A mozgalom alapítójának első parancsa így hangzott: »Éljünk szegénységben!« Minden legionárius képviselő az utolsó fillérig leadta a fizetését ennek a kantinnak a javára. Ők is ott ettek a többiekkel. (Amikor a kantinokat felállították, már nem is lehetett egyetlen egy legionárius képviselő sem a parlamentben, mert 1933-ban Duca megakadályozta a

/ kit jó szerencséje / nem segített halálba! / / Jaj, csupa halott és nyomorék,
/ láncra vert rab, / amit a magyar nép / az ősi Pusztába vetett. / De mégis ez
lesz a mag, / ha Istentől jön a rendelet, / és belőle újra felfakad / a szabadság
zászlaja minden népnek, / mely a mohó orosz börtönből kiléphet.

http://www.napkut.hu/naput_2001/2001_08/081.htm (2010-03-12)

¹⁶¹ Gh. BUZATU–Corneliu CIOCANU–Cristian SANDACHE: *Radiografia dreptei românești. (1927–1941)*. București, 1996. 359.

¹⁶² *Sfântul închisorilor. Mărturiile despre Valeriu Gafencu, adunate și adnotate de monahul Moise*. Alba Iulia, 2007. 221.

vasgárdisták részvételét a választásokon, az 1937-i választások után pedig nem hívták össze a parlamentet.)

– Vasárnap rendszeresen jártak a templomba?

– Mindig! Nemzeti viseletben! Corneliu Codreanu Huşiból, szép férfi volt, ájtatos, kék szemű. De megtehették volna-e, hogy nem járnak templomba?

– Jó ortodoxok voltak!

– Nincsenek ma olyan erkölcsös és mélyen ortodox emberek, mint ők.

– Tehát keresztény mozgalom volt.

– Nem, ortodox mozgalom volt. Nemzeti forradalom volt az Ortodox Egyház kebelében, mivel az egész ifjúságot visszafordította Krisztushoz, az egyházba. Forradalom volt, de keresztény. Nem politikai forradalom! (Fentebb viszont kijelentette, hogy a végén politikai szervezetté alakult át a Vasgárda, és nyilván tudta, hogy egy ideig hatalomra is került.)

– Keresztény, mert magatartásukkal hitet tettek Krisztusról... 1940-ig az egész ifjúságot megnyerték. Az ifjúságot, mint említettem, megszűrve vették fel, nem akárkit. Minden faluból ötöt. Fiatalt gazdákat, jó gazdákat és hívőket. Számukat limitálták. A többi olyan román tömeg volt, amelyet segíteni, iskoláztatni, vezetni és nevelni kellett. Tehát elitet alkottak. Tiszta ortodox mozgalom volt. Erkölcsileg puritán. Gyóntak és áldoztak, állandóan templomba jártak. De nem győztek, mert az egész politika, főleg a nyugati ellenük volt.

– Milyen politikai vádakkal illették őket?

– Nos, amikor hatalomra kerültek, el akarták távolítani az idegen, nem ortodox elemeket az ország vezetéséből, és ez nem tetszett a kívülről jötteknek!

– Haza akarták őket küldeni.

– Voltak aberrációk is. De ezek csak felbujtók által provokált néhány balesetnek bizonyultak. Akkor az volt a probléma: hogyan szabaduljunk meg az idegenektől?

– Menjenek nyugodtan haza, a hazájukba! De senkit sem öltek meg. Ellenkezőleg, kedveztek nekik, haladékot adtak nekik.

– Nem ölték meg őket. Én román voltam és nyakig jártam a hóban Oroszországban a háború alatt, és ők (a zsidók)

Bukarestben takarították el a havat. Látja, még nem is küldték ki őket a frontra meghalni. Ki nem tenne így? Én, mint pap, így tettem volna!”

Aztán keserűen azt is megjegyezte a mi hitvalló papunk: „Ma valamiféle puszilózásnak vagyunk tanúi a mieink és a más népekből valók között! Keresztény és politikai szinkretizmus! Ezek (mármint az idegenek=zsidók) még nem lépnek színre, de nagyon erősek, mert bázisuk van túl az óceánon. Ma azok vezetik a világot, akiknél a pénz van!” Ezért nem is helyeselte a Légiónárius újjáélesztését. „Elmúlt. Kordivat volt.” Sőt, a történelem tanúsága a következő: „A németekkel azért szövetkeztünk, mert erősek voltak, és el akartak nyomni.” És „mit akarsz? Románia kis ország!”¹⁶³

Hamis mese, hamis bölcsesség. De jelzi, hogy a legionárius mitológiából megmaradt a nosztalgia, az emlékek ápolása, a hősök kultusza, és ez transznacionális jelleget ölt. A legionarizmus szellemi szempontból erősen keresztény, de nem jellemzi az amorális pacifizmus és egalitarizmus.¹⁶⁴ Codreanu a poklokban szenvedni kész hősként jelenik meg. Nemcsak azt mondta, hogy „magunkra vesszük e nép minden bűneit”, hanem azt is, hogy kész akár tízezer évig szenvedni a pokol szurkos üstjében azért, hogy népe egy lépést tegyen a megváltás útján”.¹⁶⁵ A kollektív megváltást és üdvözülést hirdette végső célként. Amikor Nae Ionescu Csíkszeredán, a fogságban előadást tartott a legionáriusoknak, óvatosan vallott: „Istennek csak nemzetemben vagyok adós. Márpedig, mivel a nemzet a legfontosabb kollektív kör, amelyben az ember a történelemben él, az életben csak egy adóval tartozom Istennek: a nemzetnek keresztül. Ha Isten nemcsak az én Istenem, nem egyedüli Isten lenne, hanem a magyaroké is, a franciáké is stb., akkor én nem lennék román, és nem adózhatnék Istennek nemzetemen keresztül.”¹⁶⁶ E megnyilatkozás hitelét sokan vitatják, de

¹⁶³ Dimitrie BEJAN: Bucuriile Suferinței. II.

ftp://ftp.logos.md/Biblioteca/_Colectie_RO/ (2014-08-26)

¹⁶⁴ Ion COJA: *Legionarii noștri*. București, 2001. 49.

¹⁶⁵ Grigora MANOILESCU: Om din altă plămădă: Corneliu Codreanu. *Codreanu și epoca sa*. Szerk.: Gabriel Stănescu. Norcross, 2001. 164.

¹⁶⁶ Nae IONESCU: *Fenomenul legionar*. București, 1993. 55.

ha hitelesnek fogadjuk el, akkor jól tetten érthető a manőver. A filozófus, aki a történelmet az eredendő bűn következményének tartotta, és az üdvözülést csak az isteni kegyelemtől várta, nem a felebaráti szeretettől, valami olyasmit mondott, amivel megpróbált eleget tenni azok várakozásainak, akik a kollektív megváltásról akartak hallani. A hiányt Sima pótolta később. Arra hivatkozott, hogy maga Codreanu kérte meg: nézzen utána a *Bibliában*, „milyen mértékben található olyan helyek, amelyek igazolják a nemzetek természetfölötti eredetéről szóló tézisét”.¹⁶⁷ Természetesen talált ilyen, csak éppen hamisan értelmezte. Például azt, hogy a Bárány trónusa előtt megjelent „egy nagy sokaság, amelyet senki meg nem számlálhatott, minden nemzetből és ágazatból, és népből és nyelvből”. (János Apostolnak mennyei jelenésekről való könyve. 7.9.) Csakhogy itt egyének jelennek meg a különböző csoportokból. Szó sincs a legionáriusok által vallott kollektív feltámadásról és üdvözülésről. Ez a hagyományosnak tűnő, ám mesterségesen eltorzított és vallásos köntösben megjelenített Utolsó Ítélet különbözteti meg a legionarizmust a többi európai fasizmustól, mert ezeknél is megvan a kollektív megváltás képzete és a transzcendencia igénye,¹⁶⁸ de nem jelenik meg ilyen konkrét formában, mint a román legionáriusok képzeletvilágában. A nácioknál az ősgermán hókusz-pókusz a modern naturalista spekulációkkal élt együtt. Amikor Hitler a tannenbergi, historizáló stílusú emlékműnél felravatalozott Hindenburgot búcsúztatta, úgy nyilatkozott, hogy „most indulj a Valhallába”.¹⁶⁹ A mindennapi élet pszichopatológiájának ízléstelen tünete volt ez, hiszen azt is jelentette, hogy Hindenburgnak még az árnyékától is meg kíván szabadulni. Hitler később kerülte is az ilyen megnyilvánulásokat. Az ilyesfajta „örök életről” az egyik kisházi a következőket képzelte: „A német démoniség heroikus. Az őséttel fonódik össze, amikor halál, akkor – élet ... Élet és halál egyenértékű, sőt több: Egy. Örök igazság: a halál új élet ... Természet! A mítosz,

¹⁶⁷ Horia SIMA: *Doctrina Legionară*. București, 1995. 251–260.

¹⁶⁸ Roger GRIFFIN: *A Fascist Century*. New York, 2008. 210.

¹⁶⁹ Kurt G. W. LUDECKE: *I knew Hitler*. London, 1938. 688.

a haldokló éneke, megújuló természet!”¹⁷⁰ Úgy, mint a *báránka* történetében. Csakhogy a népballadában nincs bosszú. A legionárius képzeletvilágban a kollektív megváltás képzelete összefonódott a bosszúval. Codreanu, amikor az 1935-ös évek derekáról visszatekintett a Légió kezdeteire, felidézte: akkor azon morfondíroztak, mi lesz, ha provokálják őket, és arra a következtetésre jutott, hogy visszavonulnak a hegyekbe, ott vívják meg harcukat. Tömegfelkelésnek ugyanis nincs esélye, hiszen ágyukkal elsöprik őket. Meghányták-vetették a lehetőségeket, és egyetértésre jutottak: „Nem lehet – mondták valamennyien –, hogy vérünk, 20 ifjú kiontott vére ne váltsa meg ennek a népnek a bűneit. Nem lehet, hogy a románok ne értsék meg ezen áldozatunkat, ne rázza meg lelküket és tudatukat, hogy ne legyen kiindulási pont, a román világ feltámadásának kezdete. // Ily módon halálunk sokkal több jót jelent népünknek, mint egész életek megghiúsított erőfeszítései. De azok a politikusok, akik megölnék minket, sem maradnak büntetlenül. Majd lesznek mások, akik sorainkból előlépve megbosszulnak minket. Ha nem tudunk győzni élve, győzünk holtan. Így éltünk a halál gondolatával és szándékával. Minden esetre megvolt a győzelmet biztosító megoldás. Ez nyugalommal töltött el, erőt adott.”¹⁷¹ A szovjet *Optimista tragédia* is valami ilyesmiről szól: a kommunisták a győzelem tudatában mentek a halálba, és a győzelem magától értetődően bosszú is volt. Nem kellett hozzá álkeresztény spekulációk sem.

Ezek után kérdés: milyen forradalom vagy ellenforradalom lehetett a Vasgárda? A kérdés azért aktuális, mert folyik a vita a fasizmus forradalmi vagy ellenforradalmi jellegéről.

Ma már közhely: a Vasgárda, a Légió és fedőpártja, a „Mindent a Hazáért” gyűjtőpárt és gyűjtőmozgalom hagyományos nyelven beszélt, de modernizációt akart. Vallotta, hogy nincs programja, miközben volt: totalitarizmus, konszenzusos diktatúra az alkotmányos demokrácia helyett, az erős társadalmi

¹⁷⁰ Erich CZECH-JOCHBERG: Die nordische Dämonie. In: *Das Dritte Reich und seine Denker*. Szerk.: Léon POLIAKOV, Josef WULF. Berlin, 1959. 361.

¹⁷¹ Corneliu ZELEA CODREANU: *Pentru legionari*. Sibiu, 1936., Timișoara, 1993. 313.

különbségeket nem tűrő, etnikailag homogén népközösség az úgynevezett polgári társadalom helyett. Ez nevezhető nemzeti forradalomnak, de ellenforradalomnak is, hiszen a kommunista forradalommal reaktív és interaktív viszonyban állt.

A vasgárdisták nem szeretik a következő rigmust: „Légy okos, és ne búsulj, a Gárda a kommunista párton keresztül megy előre.” Márpedig a kommunisták „perverz módon” valósítottak meg sok fasiszta célkitűzést.¹⁷² Először is azt az egalitárius életformát, amelyet a Vasgárda célként vallott. A Kapitány építőtáborai a kommunista építkezés előhírnökei lettek. A hangulat természetesen meghittebb volt, mert a legionárius tábor az ostromlott erőd élményét is kínálta, a ceremóniák is a hagyományokhoz igazodtak. Az ipar Sima-féle nacionalizálásának kísérletét teljes államosítás követte, a nemzeti komisszárok helyett pedig jöttek a káderesek – külalakjukban valamiféle sajátos átmenetet alkotva az ember formájú majom és a sertés között. A kommunisták hatékonyan dolgoztak az etnikai homogenizáció programján. A zsidókat is eltávolították az országból, még hozzá fejpénzért. Aztán a szászokat is kiárusították. Közben iparosítottak, és tömegesen hozták be a faluról az embereket az újonnan épült blokknegyedekbe. Codreanu is ebbe az irányba fejlődött. A legionáriusok parasztidillt játszottak, de a Kapitány tisztában volt azzal, hogy a munkásokat meg kell nyernie a győzelemhez, és nem is tagadta: a paraszttal azt tehet majd, amit akar. De mivel félig-meddig a vallás nyelvén beszélt, a paraszttal és az első generációs munkásokkal, értelmiségiekkel is megtalálta a lelki, érzelmi közösséget. A legionárius pátosz egy része aztán átcsurgott a nacionál-kommunizmus demagógiájába. Jól érzékelteti ezt a vezérek megjelenése. Képletbe is foglalható: Codreanu–30 cm=Ceașescu. Aurel Cioran az 1990-es évek elején a legionarizmus vonzásáról így vallott: „Miként értheted meg Moța–Marin gesztusát, ha az előzőnek nem ismerted angyali megjelenését és önfeláldozó odaadását, amihez különleges intelligencia társult? Vagy miként értékel a Moța–Marin Testület esküjét, amelyben többek között megfogadták, hogy

¹⁷² Adam BURAKOWSKI: *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu 1965–1989*. Iași, 2011. 380.

szegénységben élnek (milyen népszerűtlennek, vagy egyenesen botrányosnak hangzik ez ma!). Továbbá: „Harcoljunk az ember ember általi kizsákmányolásának elhárításaért.” // Kérdezem: hogyan tudott volna a román ennek ellenállni?¹⁷³ Viszont miért állt volna ellen a kommunizmusnak? A legionarizmus előkészítette a terepet a kommunizmus számára, egyrészt ideológiájával, másrészt gyakorlatával: a rablással, fosztogatással és az intézményesített parazitizmussal. A kommunista mozgalom ezt csak folytatta – magasabb szinten, ugyanabból az alacsony közezből merítve. És a papságban is megvolt a hajlam a részvételre. 1941-ben a constantai püspök úgy vélte, papjai fele kommunista,¹⁷⁴ és ezen inkább valami mély szociális elégedetlenségre való hajlamot kell érteni, mintsem a marxizmus akár felületes ismeretét. A legkeserűbb igazságot Petre Carp (1837–1919), a nagy konzervatív politikus, a *bon mot*-k mestere mondta ki, amikor egyszer félig viccesen megjegyezte: „nálunk az igazi forradalom a törvények tisztelete lenne”.¹⁷⁵

A fasizmus is, a kommunizmus is modernizmus. És hogy a legionarizmus mennyire volt modernista mozgalom, azt éppen képesűségei érzékeltetik, közelebből a szexualitás megjelenítése. Mert Moța és Marin angyalként szálltak az égbe a rajzokon, ugyanakkor fényképek egész sora tárta az olvasó elé az amerikai szexbálványok idomait. A képekhez fűzött magyarázat persze mélyen elítélte a szexualitást, de a szemnek alig ha lehetett megtiltani, hogy azt lássa, amit láthatott, és látni akart. A vágy beteljesülésre tör. „Az európai forradalom – írja saját vágyainak és beteljesüléseinek krónikása, Pierre Drieu La Rochelle – totális, mert a test forradalma, a testből fakadó és a testhez kötődő értékek restaurációja, és ezáltal a lélek forradalma, amely saját értékeit a test értékein keresztül fedezi fel.” Ugyanakkor Drieu a lélek és a test kategóriáin túl meglátta

¹⁷³ Aurel Cioran. *Fratele fiului risipitor*. Szerk.: Anca SĂRGHIE, Marin DIACONU. Cluj-Napoca, 2012. 141.

¹⁷⁴ *Stenograma ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Antonescu*. II. k. Szerk.: Marcel-Dumitru CIUCĂ, Aurelian TEODORESCU, Bogdan Florin POPOVICI. București, 1998. 123.

¹⁷⁵ Mircea VULCĂNESCU: *De la Nae Ionescu la «Criterion»*. București, 2003. 306.

a „létet”, és azt is, amit azon túl szerinte a Nyugat nem akart látni.¹⁷⁶ Ezt látta volna a Légió? Ha akkor egy legionáriust megkérdeznék, igennel válaszol.

Az a bizonyos egy mondat, amelyben a Vasgárda története összefoglalható, a következő: akkor volt erős a mozgalom, amikor valamelyik nagyobb és hatékonyabb politikai erőnek szüksége volt rá. Ha nem volt rá szükség, több-kevesebb brutalitással – irgalmatlanul – kiiktatták, elrettentő büntetéseket róttak ki tagjaira, halált vagy ami olykor még rosszabb, hosszú börtönéveket. Persze, semmi sem végleges. A román történelem menetében gyakran ismétlődött a lázadás, a büntetés, a megbocsátás, majd a gyilkosság. A vajda az ellene intrikáló nagybojárokat tisztségükből leváltotta, vagyonukat elvette, aztán rövid időn belül visszahelyezte és újabb adományokat adott, közben el is verette őket, ha viszont elvadultak a szenvedélyek, akkor gyilkoltak – kölcsönösen. A Vasgárda és Károly király, majd utódai, Antonescu és a kommunista párt, a maga apparátusával is ilyen történeti hagyományokat éltetett. A Vasgárda története nem egyszerűen a vasgárdisták története, hanem a társadalmi-politikai közeg, Károly király, Vaida-Voevod, Maniu, Antonescu és a kommunisták története; egy szóval: Románia története és mindannak a története, ami az országra hatott – európai történelem.

Thuküdidész óta bonyolultabb lett a világ, de a cél ugyanaz maradt: „A nyomozás – írta a görög historikus – fáradságos munkának bizonyult, mert a szemtanúk még ugyanazokat az eseményeket sem egyformán, hanem vagy az egyik, vagy a másik félhez fűződő érzelmeik szerint adták elő, illetve úgy, ahogy emlékeztek rájuk.” A román világban a nyomozás szórakoztató munkának bizonyult: a pittoreszk mozzanatok sok mindent feledtetnek, ugyanakkor sok mindenre figyelmeztetnek. Például a „Mindent a Hazáért” párt elnöke, az öreg tábornok, Zizi Cantacuzino ízes káromkodásai és egész habitusa. Ugyanakkor élesebbek a kontrasztok, mint máshol. A bohócokkal szemben ott áll az európai demokrácia jelentős alakja, Iuliu Maniu, aki

¹⁷⁶ Drieu LA ROCHELLE: *Notes pour comprendre le siècle*. Paris, 1941. 167–168.

messze kimagaslik a maga közegéből. Ebben a közegben a szemtanúk olykor kifejezetten hazudtak, és hazudozásaik sötétjében villant elő az, amit igaznak nevezhetünk. „Lehet, hogy művem végighallgatása, mivel hiányoznak belőle a mesés részletek, látszólag kevés szórakozást nyújt” – írta Thuküdidész. Ezzel szemben az én „művem” kifejezetten sok mesés részletből áll, és talán ezért némileg „szórakoztató”. Számomra – a szó pascali értelmében – „szórakozás” volt, olykor nyomasztó, de ez részben látás- és előadásmód kérdése is. Viszont abban távolról követni próbáltam Thuküdidészt, hogy „azok, akik szeretnék látni a megtörtént események lényegét, s következtetni óhajtanak – ha majd ember voltunk következtében ugyanolyan vagy hasonló dolgok fordulnak elő – a jövőre is, azok, s számomra ez elég, hasznosnak fogják ítélni.”¹⁷⁷ Remélem. Remélhetem? Miért ne, a történelem örök tanulás. Kérdés: mit tanulunk belőle? Bölcsőbbek lehetünk? Utólagos bölcsességekben nincs hiány. De akkor sem volt mindenki ostoba. Például az a Vaida-Voevod, aki magát a Vasgárda keresztapjának tartotta, és egy ideig titkon finanszírozta is, az egyik magyar újságírónak, amikor az az iskolai verekedések jótékony hatását említette, tettetett egyszerűséggel, de annál mélyebb bölcsességgel így válaszolt: „Én egyszerű politikus vagyok, és fogalmam sincs róla, hogy mit állapít meg erről a modern pszichológia. De annyit tudok, hogy az ifjúság megmérgezett öntudattal lép ki az életbe. És hogy a modern pszichológiánál maradjunk: az európai neveléstudomány ötven év óta jobb ügryhöz méltó buzgalommal dolgozik azon, hogy a gyermekek tudatalattijába beleverje az úgynevezett »nemzeti szellemet«, amely végső soron *a legalacsonyabb rendű ösztönök politikailag szankcionált kifejezése lesz. A legtragikusabb az egészben az, hogy egyik nacionalizmus szüli a másikat... A legszomorúbb az egészben az, hogy a hazafiság jelszavával az egyes országok vezető rétegei csak azért tudnak sikerrel operálni, mert ez a jelszó száz év alatt valóban belekerült a tömegek ösztönéletébe. Így van ez nálunk, Magyarországon és egész Európában. A francia forradalom frazeológiájával vol-*

¹⁷⁷ THUKÜDIDÉSZ: *A peloponnészoszi háború*. Ford.: MURAKÖZY Gyula. Budapest, 2006. 32.

taképpen a bennünk élő középkort fejezzük ki. Bennünk él a középkor, Árpád és a hét vezér, Hadrianus és a dákorománok, bennünk él a kis és nagy hősök tömege, az egész múlt, amelyetől nem tudunk elszakadni, márpedig ettől a múlttól meg kell szabadulnunk, ha nem is a jövőt, de csak a jelent akarjuk felépíteni.”¹⁷⁸ Valójában mint politikus ő sem tudott megszabadulni. Bár voltak jobb pillanatai is. Például amikor Tamási Áron felkereste és elpanaszolta neki, hogy a román csendőr kifigurázása miatt nem engedik az egyik könyvét forgalmazni. Vaida-Voevod akkor kézbe vette a könyvet, és másnap megszüntette a tilalmat.¹⁷⁹ Ugyanakkor kényszerek világában élt, és a kérdésre, hogy mit is gondol a magyar–román perszónálunióról, kereken megmondta: „az ilyen utópiánál ma sokkal fontosabbak és aktuálisabbak a gazdasági kérdések és feladatok”.¹⁸⁰

A munkanélküliség és a nyomor indította arra Dumitru Grozát, hogy Bukarestbe menjen, ahol a munkát és kenyeret követelő fiatalok látványának hatására felkereste a legionáriusok székhelyét is. Ott kifaggatták, mit akar, és ezzel – mint élete vége felé vallotta – felszállt a vonatra, „amelyről már nem szállhattam le, mert ha leugrom, kitöröm a nyakam”.¹⁸¹ S ez a vonat a börtönvilágba vitte. Groza 1945-ben hazatért, rövid ideig illegalitásban élt, hogy aztán 1964-ig börtönlakó legyen. A vonat hasonlat tökéletes. Irodalmi formában a konzervatív nacionalista forradalom egyik ideológusa, Ernst Jünger a második világháború után élt vele: „Valamely komor állomáson vonatra kell szállni – mint nacionalista vagy bolsevik, mint forradalmár vagy katona, obskúrus szellemek vagy teóriák szolgálatában –,

¹⁷⁸ Dialógus Vajda Sándor volt román miniszterelnökkel az európai unióról, jó és rossz gyermekkori emlékekről, a magyar–román kibékülésről, a kisebbségek panaszainak orvoslásáról és az új jövőről. *Pesti Napló*, 1932. április 2.

¹⁷⁹ Beszélgetés Vajda-Vojvoda román miniszterelnökkel. *Esti Hírlap*, 1932. augusztus 28.

¹⁸⁰ GELLÉRT Imre: Beszélgetés Vajda-Vojvod román miniszterelnökkel a román választásról. *Magyar Hírlap*, 1932. július 12.

¹⁸¹ Țara, Legiunea, Căpitanul. *Mișcarea legionară în documente de istorie orală*. Szerkesztette, az interjúkat készítette: Mariana CONOVICI, Silvia ILIESCU, Octavian SILIVESTRU. A bevezetést írta: Mihai CHIOVEANU. București, 2008. 39.

a kérdés csak az, hogy meddig akarunk utazni.”¹⁸² A fasizmus története az emberi felelősség és felelőtlenység története. De mi nem az?

Bálint György kora irodalmáról is úgy látta, hogy „az irodalom ma – csekély kivétellel – sajnos, egyre közelebb áll a kábítószerek-kereskedelemhez, mint a vitaminkutatáshoz”. És „e világnak, mely 1914-től, illetve szabatosabban 1918-tól 1939-ig tartott, az a legjellemzőbb vonása, hogy nincsenek jellemző vonásai. Minden jellemző rá, és mindennek az ellenkezője is. Tökéletes gazdasági, társadalmi, erkölcsi, értelmi és érzelmi zűrzavar uralkodott e huszonöt év alatt a fehér emberek között.” Ebben a világban „nem lehet pontosan meghatározni, hogy melyik a forradalom és melyik a reakció, a módszerek gyakran azonosak és egymásból merítenek. Erkölcsi és szellemi téren tisztázatlanok a célkitűzések: beteges humanizmus, túlfinomult kultúrsumj keveredik állati barbársággal. Európa intellektueljei vagy terméketlen szkepszisbe zárkoznak, vagy heves lendülettel felcsapnak prófétának. A türelmetlen kollektívizmok mellett ott látjuk a minden emberi közösségtől irtózó individualista köldöknézés tudományos és művészeti szektáit. Az irodalom, a festészet, a zene az európai öntudat végzetes zavarairól számol be.” Viszont Bálint mégis katarzist, új rendet, új szabadságot várt.¹⁸³ Aztán a munkaszolgálatból írhatta a táborig levelezőlapokat, amelyekre rányomtatták: „Inkább Ukrajnában, mint magyar földön düljön a háború!” És 1941. november 1-jén közölhette: „Az idő remek, a koszt jó és kellemes.”¹⁸⁴ Igen, de meddig? Tocqueville Amerikában megérezte a bajt: „az elnyomás azon neme, mely a demokrata népeket fenyegeti, semmi afféléhez, mi e részben eddig a világon történt, nem fog hasonlítani,” mert az atomizálódó világban az ember „csupán önmagában s önmagáért létezik, s ha van is még családja, annyit mondhatni, hogy hazája többé nincsen”.¹⁸⁵ A fasizmus

¹⁸² ERNST JÜNGER: Maxima-Minima. In: Ernst Jünger: *Werke*. VI. k. Stuttgart, 1964. 334.

¹⁸³ BÁLINT György: *Búcsú az értelemről*. Budapest, 1940. 22., 102., 104.

¹⁸⁴ Petőfi Irodalmi Múzeum, V. 3191/187.

¹⁸⁵ TOCQUEVILLE Elek: *A demokratia Amerikában*. V. k. Ford.: FABIÁN Gábor. Buda, 1841. 216–217. ROBERT O. PAXTON: *The Anatomy of Fascism*. London,

egy lépés előre vagy hátra? Kérdés: napjaink gazdasági-társadalmi válságai és a posztmodern képmutatás változatos formái milyen mozgalmakat fognak előcsalogatni az emberi ösztönök világából és az emberi lélek bugyraiból? Milyen identitásképző technikák bukkannak fel a múltból, és milyen újakat sikerül kieszelni? Vajon a mozgalom hitelességre törő történetének írásával ötleteket adunk-e az epigonoknak, s eredetiségre serkentjük azokat, akiket nem kellene, vagy éppen valamennyire elejét vesszük a tragédiával fenyegető fejleményeknek?

2004. 4. – A Tocqueville-idézet első részével a fasizmust jellemezte, a másodikat elhagyta, talán nem akarta zavarni olvasója tájékozódóképességét.